

ЛЕОНАРДО ШАША ИЗЧЕЗВАНЕТО НА МАЙОРАНА

Превод от италиански: Никола Иванов, 1980

chitanka.info

„О, благородни учени, аз не мога да
отвърна на вашите усилия с нищо, което да е по-
силно от смъртта!“

Виталиано Бранкати
„Минутарно“ (27
юли 1940 г.)

„Той предпочиташе Шекспир и
Пирандело“.

Едоардо Амалди
„Биографични
бележки за Еторе
Майорана“

I

Рим, 16.IV.1938-XVI^[1]

„Ваше превъзходителство,

Моля Ви да приемете и изслушате доктор Салваторе Майорана, който желае да разговаря с Вас по повод нещастния случай с неговия брат — изчезналия професор.

Според нови сведения изглежда, че се налага да се предприеме ново разследване в манастирите в Неапол и околността, а може би и из цяла Южна и Средна Италия. Моля Ви най-настойчиво да се занимаете с този въпрос. През последните години професор Майорана бе едно от най-изтъкнатите имена на италианската наука. И ако — както се надяваме — все още има време да бъде спасен и върнат към живот и на науката, трябва да се опитат всички средства.

Сърдечни поздрави и пожелания за Великден.

Ваш

Джовани Джентиле“

Това писмо, написано на бланка с надпис „Сенат на кралството“, с надпис на плика „От сенатора Джентиле — Бързо — До негово превъзходителство сенатора Артуро Бокини — Лично“, сигурно е било връчено на началника на полицията Бокини, и то лично, в същия ден, когато е било написано. Два дни по-късно в приемната на неговата канцелария се явява доктор Салваторе Майорана. Попълва молбата да бъде приет и в графата на формуляра, озаглавена „Предмет на посещението (да се уточни)“, той уточнява: „Сведения за важни следи относно изчезналия професор Еторе Майорана. Писмото на сенатора Джовани Джентиле“.

Бива приет, при това може би с нетърпение. Бокини, който е имал време да се осведоми за случая, сигурно си е помислил онова, което са му подсказвали опитът и професията, а именно, че както винаги, и в този случай вероятно са замесени две безумия — безумието на изчезналия и безумието на неговите близки. Нали, както се казва, науката, подобно на поезията, е само на крачка от безумието; младият професор сигурно е направил тази крачка, като се е хвърлил в морето или във Везувий, или пък е избрал по-изтънчен начин да сложи край на живота си. А близките — както се случва всеки път, когато трупът не е намерен, или пък бива намерен по-късно и е неузнаваем — изведнъж биват обзети от безумието да смятат, че е още жив. И в края на краищата това тяхно безумие би стихнало постепенно, ако не се подхранва от онези смахнати хора, които изведнъж започват да дърдорят, че са срещнали изчезналия, че са го разпознали по сигурни белези (които, преди те да се разговорят с близките са съвсем смътни, и именно близките, с настойчивите си и несдържани разпитвания, стават причина онези да мислят, че са съвсем сигурни). Така и членовете на семейство Майорана стигат — неизбежно, както всички — до манастира, тоест до мисълта, че младият професор се е скрил там. Бокини вероятно ще да си е помислил, че след като са се убедили в това, на тях не им е струвало кой знае колко да убедят и Джовани Джентиле — един философ, към когото обаче началникът на полицията не е могъл да се отнася само като към философ.^[2]

Подканата да се търси из манастирите — в Неапол и околността, в Южна и Средна Италия, а защо не и в Северна Италия, Франция, Австрия, Бавария и Хърватско? — би била достатъчна за сенатора Бокини да прати този случай по дяволите; но все пак тук е замесен сенаторът Джентиле. Но за манастирите — дума да не става; нека близките на изчезналия се обърнат към Ватикана, към Папата — техните молби сигурно ще се окажат по-ефикасни от искането, отправено от италианската полиция, от италианската държава. Единственото, което сенаторът Бокини може да направи, е да се разпорежи за ново, по-задълбочено разследване въз основа на онези показания и улики, които според доктор Салваторе Майорана са сигурно доказателство, че брат му не се е самоубил.

Секретарят на негово превъзходителство е резюмирал този разговор, посочен е и изходът. Това е забележително резюме, от ония,

които се срещат във всички досиета на нашата полиция, където онова, което от гледна точка на граматиката, синтаксиса и логиката, би могло да ни направи впечатление като нарушение на правилата или на логиката, е в действителност език, който намеква или дава указания, или пък предписва. И така, разглеждайки този документ, ние оставаме с впечатлението — а то безспорно е правилно, — че от Пол. отдел (Политическия отдел?), към който е адресиран, както и от полицейските управления в Неапол и Палермо, не се иска друго освен да потвърдят най-вероятната и най-лесната за приемане хипотеза, а именно, че професор Майорана се е самоубил. Или с една дума, изходът от допълнителните разследвания е предопределен.

„Предмет: Изчезването (с намерение самоубийство) на професор Еторе Майорана.

Господин Салваторе Майорана, брат на професор Еторе Майорана, изчезнал от 26 март т.г., дава сведения за други подробности, установени от тях самите, от близките:

След разследването с помощта на полицията (Полицейското управление в Неапол), в Неапол и Палермо не са могли да установят нищо. Професор Майорана е заминал от Неапол за Палермо с намерението да се самоубие (съдейки по оставени от него писма) затова са предположили, че е останал в Палермо. Но сега това предположение трябва да отпадне поради обстоятелството, че в управлението на «Тирения»^[3] е бил намерен билета за връщане, и защото в пет часа в кабината на парахода, по време на обратния път, той е бил видян, че спи. В началото на април е бил видян и разпознат в Неапол, между кралския дворец и Галерията — идвал е откъм Санта Лучия — от една медицинска сестра, която го е познавала и която е видяла и познала и цвета на дрехите му.

Като се има предвид това и тъй като близките сега са убедени, че професор Майорана се е завърнал в Неапол, те искат да бъдат прегледани наново регистрите в хотелите в Неапол и провинцията (Майорана се пише с първото «й» — Майорана, поради което е твърде възможно името да е

убегнало при първите проверки), а полицията в Неапол, която вече има неговата снимка, да засили търсенето. Може би би трябвало да се провери дали той не е купувал оръжие в Неапол от 27 март насам.“

Прави веднага впечатление грешката с „първото й“ в името Майорана, където всъщност има само едно „и“; но това може да бъде прието и като обичайна грешка от недоглеждане. Или пък — вижте за каква излишна подробност се залавят тези обезумели близки. Но не бива да приемаме като недоглеждане или грешка думата „познала“, отнасяща се до цвета на дрехите, която следва веднага след „видяла“. Става дума за оценка на показанието на медицинската сестра: тя твърди, че е видяла, но само е познала. При това в цялата „докладна записка“ непрекъснато се подразбира предупреждението: имайте предвид, че не друг, а близките настояват за ново разследване, имайте предвид, че именно те са събрали тези свидетелски показания; ние сме убедени, че професорът — неизвестно къде и как — се е самоубил, и тъй както досега не сме успели да открием нищо, и новите разследвания няма да дадат никакъв резултат.

„Докладната“ е изпъстрена с резолюции, нахвърлени с едър, припрян почерк. Първата — с виолетов молив — гласи: „Да се док(ладва) бързо“. Втората е със зелен молив: „Да бъде уведомен Пол. отдел, че негово превъзходителство желае търсенето да се засили“. Под двете резолюции има нечетливи подписи. Но третата — „Изпълнено“ — написана със син молив, не е подписана. По всяка вероятност трите цвята обозначават низходящите степени в йерархията; виолетовият цвят, който по онова време е бил белег на демодирана изтънченост (с виолетови мастила си е служил Анатол Франс, а и почти всички писатели през периода от 1880 до 1930 г. са подписвали онова, което в каталозите на антикварните книжарници е отбелязано като „пратки“, с мастила с литургичен виолетов цвят) е може би на самия Бокини (човек, за когото навремето са казвали, че е бил изтънчен, без предразсъдъци и бонвиван); зеленият — на човек, който най-угоднически — при това просташки — е искал да подражава на оригиналността на своя началник — може би секретарят; а

ученическият, бюрократичен син цвят е вероятно на началника на Политическия отдел.

На обратната страна на втората страница е отбелязано: „Говорено с доктор Джорджи, който си взе бележка и даде разпореждания. 23.4. КЪМ ДЕЛО“.

Едва пет дни след разговора на доктор Салваторе Майорана със сенатора Бокини тези думи „Към дело“ фактически приключват случая и го препращат в архивата. По-късно към досието ще бъде прикачено едно анонимно известие (парафирано от служителя, който го е прочел) с дата „Рим, 6 август 1938 г.“ (налага се да отбележим, че липсва годината от фашистката ера — един необичаен и сериозен пропуск за служебно лице), което гласи: „Все с оглед на машинации против интересите на Италия, в някои среди се предполага, че изчезването на Майорана, извънредно ценен човек в областта на физиката и особено в областта на радиото, единственият, който би могъл да продължи изследванията на Маркони в интерес на отбраната на страната, е станал жертва на зловещ заговор, целящ той да бъде премахнат“.^[4]

Анонимният осведомител, специализирал се очевидно да слухти за машинациите против интересите на Италия, е изпреварил времето с някоя и друга година; и както се случва в подобни случаи, никой не се е отнесъл сериозно към неговото съобщение. На подобно известие през 1938 г. не биха погледнали сериозно нито германската, нито американската тайна служба; може да допуснем, че английското или френското разузнаване са могли да му обърнат незначително внимание. Но можем да вярваме, че за италианската полиция това е означавало да се приключи случаят Майорана — толкова невероятно е изглеждало подобно предположение. Вярно е, че по онова време италианците са приказвали твърде много за разни открития, разработени и оставени от Маркони, и са мислели, че благодарение на тях — поради липса на друго, както са съзнавали — Италия няма да бъде победена във войната, която са очаквали като предстояща. Говори се най-вече за някакъв „смъртоносен лъч“, който по време на един опит бил изпратен от Рим и поразил крава, нарочно поставена на поляна в околностите на Адис Абеба. Този слух е отбелязан в онова подобие на „речник на баналните мисли“, каквото е комедията „Рафеле“ от Виталиано Бранкати:

„— В Етиопия е умряла някаква крава!
— Крава ли? В Етиопия?... И какво от това?
— Да, но важното е от какво е умряла и защо е умряла!
— Защо е умряла?
— Изглежда, че Маркони е изпробвал в Етиопия някакъв смъртоносен лъч, който изтребва безмилостно всяко животно и всеки човек, които се изпречат на пътя му!
— Така ли? Щом е така, значи сме много добре!“

Разбира се, всичко било само празни приказки и нищо повече. А това е било добре известно и на Артуро Бокини.

[1] С римско число по време на фашизма в Италия е била отбелязвана всяка година от така наречената „фашистка ера“. ↑

[2] Джовани Джентиле — философ идеалист, историк, политически деец. Привърженик на фашизма. След капитулацията на Италия през 1943 г. става председател на Академията на науките на фашистката република на Мусолини. Убит от бойна група на съпротивителното движение във Флоренция през 1944 г. — Б.пр. ↑

[3] Параходно дружество — Б.пр. ↑

[4] Това кратко съобщение е красноречиво доказателство за социалната принадлежност и за равнището на „доверените лица“ изобщо. „Средите“, в които по онова време би могло да се породи подозрението, че изчезването на Майорана е свързано с шпионска интрига „против интересите на Италия“, не са могли да бъдат други освен най-долните слоеве на буржоазията, портиерите (категория, към която най-вероятно е принадлежало анонимното „доверено лице“), бакалите; но не и физици, дипломати, висши военни или министерските кръгове. Не е трудно да предположим, че това подозрение се е породило сред читателите на седмичника „Ла Доменика дел Кориере“, след като той е публикувал съобщението за изчезването на професора. — Б.а. ↑

II

Гражданинът, който никога не престъпва закона или не става жертва на неправди, принуждаващи го да се обърне към него; гражданинът, който живее така, сякаш полицията съществува единствено за административни въпроси, като издаването на паспорти или на разрешителни за оръжие (за ловно оръжие), ако внезапно бъде принуден да си има работа и със закона, и с полицията, да се обърне към онова, което те представляват като институция, се обърква, бива обзет от нетърпение, от ярост, причинени от убеждението, че сигурността на обществото — дотолкова, доколкото може да се разчита на нея — се дължи повече на слабата и спорадична тенденция у хората да вършат престъпления, отколкото на старанието, ефикасността и прозорливостта на полицията. Убеждение, което има и своя дял на обективност, по-голям или по-малък в зависимост от времето, по-голям или по-малък в зависимост от различните страни. Но изчезне ли някое лице това убеждение, поради тревогата и нетърпението на тези, които искат да го намерят, може да бъде и изцяло субективно, а оттук — и несправедливо. Затова признаваме чистосърдечно, че и ние сме несправедливи към италианската полиция заради начина — според нас небрежен, недалновиден — по който италианската полиция е водила разследването във връзка с изчезването на Еторе Майорана. Нещо повече — тя не е водила никакво разследване; оставила е с това да се занимават близките, ограничавайки се — както личи от „докладната“ — да „сътрудничи“ (а в определен момент — което не е трудно да си представим — да се преструва, че сътрудничи). Ние също не сме справедливи, защото и ние, цели тридесет и седем години по-късно, искаме да „намерим“ Майорана, а за да го „намерим“ не разполагаме с друго, освен с малко документи, и с много малко документи в неговото досие в Генералната дирекция на обществената безопасност.

Преглеждайки тези малобройни документи, ние отново изживяваме тревогите, нетърпението, разочарованието, преценката за

липсата на интелигентност и за неефикасността на полицията, които по онова време — при това по-мъчително, по-драматично — са изживели близките на Еторе Майорана.

Но трябва да имаме предвид и основанията на другите, основанията на полицията. Разглежданият случай е бил класифициран по бюрократически начин и обективно като „изчезване с намерение самоубийство“. Има две писма — едното до близките, другото до един приятел, — в които това намерение е ясно изразено; в писмото до приятеля е указан и часът, указан е и начинът, по който е щяло да стане. А че това намерение не е било осъществено в единайсет часа вечерта на 25 март в залива на Неапол, за полицията е означавало — въз основа на опита, на статистиките, — че е било осъществено по-късно и другаде. Да се заеме да открие къде и кога е станало, за нея би било равнозначно на губене на време. Не е ставало дума да се предотврати нещо или да бъде наказан някой; въпросът се е свеждал единствено до намирането на труп. Разрешаването на този проблем е бил от значение единствено за семейството — това се е изразявало а ла Пирандело в мъчителната и примирена увереност (примирение, което се е засилвало с годините), в погребението, в некролозите, в траурните дрехи, които са носели, в гробницата, която е трябвало да бъде издигната и посещавана; но това не е било от значение за полицията, нито пък, както биха казали американците, за всички останали данъкоплатци. Дори да са допускали, че Еторе Майорана не се е самоубил, а че се е скрил, въпросът се е свеждал до откриването на един луд човек. С една дума, няма никакъв смисъл да „се отклоняват хора“, за да бъде търсен някакъв труп, който може да бъде намерен само случайно, или пък някакъв луд, който рано или късно ще бъде забелязан и посочен (и тук отново идваме до опита, до статистиките)...

Никой — и то не само полицията — не е знаел, нито е допускал, че Майорана не е мъртъв или че ако е жив, не е полудял. Случаят е предлагал една алтернатива — или смърт, или полудяване. И ако полицията би се отклонила от тази алтернатива, за да хукне да търси Еторе Майорана, допускайки, че е жив, при това, както се казва, в състояние на пълна вменяемост, самата тя би изпаднала в състояние на лудост. При това по онова време нито една полиция, а още по-малко италианската, е могла да заподозре наличието на някаква рационална и логична подбуда в изчезването на Майорана; нито една полиция не би

била в състояние да направи нещо „против“ него. Защото става дума именно за една партия, която трябва да бъде изиграна срещу един извънредно интелигентен човек, решил да изчезне, който при това е изчислил с математическа точност начина, по който ще изчезне. Ферми^[1] ще каже: „Ако беше решил да изчезне или да заличи следите от своя труп, Майорана, със своята интелигентност сигурно би успял“. Само един детектив би се съгласил да изиграе подобна партия — кавалерът Шарл Огюст Дюпен, и то на страниците на някой разказ на По^[2]. Но полицията, такава, каквато е била, каквато е, каквато не може да не бъде... С една дума, това ни кара да си припомним думите на професор Котар за лекаря, за лекарите, които Бергот е написал в „Изследването“: „Той е глупак. Дори да приемем, че това не му пречи да бъде добър лекар, с което трудно мога да се съглася, все пак му пречи да бъде добър лекар за актьори, за интелигентни хора... Три четвърти от болестите у интелигентните хора се дължат на тяхната интелигентност. На тях е нужен лекар, който поне да си дава сметка за това. Как можете да искате от Котар да ви лекува? Той е предвидил трудното храносмилане на сосовете, тежестта в стомаха; но не е предвидил четенето на Шекспир...“

Ние не искаме да кажем, че полицията е заражена от глупост. Но ни е невъзможно да си представим, че драмата на един интелигентен човек, желанието му да изчезне, мотивите му да стори това са могли да се видят през очилата на един полицейски комисар, през очилата на самия Бокини, освен като безумие и лудост.

Останалото е мълчание.

Че Мусолини, уведомен и подканен от една „молба“ на майката на Еторе и от едно писмо на Ферми, е поискал от Бокини досието с разследването и е драснал енергично на корицата „Искам да бъде намерен“, думи, последвани от парафа с по-скромен почерк на Бокини: „Мъртвите се намират, живите са тези, които могат да изчезнат“; че е имало подозрение, че е отвлечен или избягал в чужбина; че със случая се е занимавало и разузнаването; че търсенията са били особено усърдни и дори трескави — за всичко това в семейството не са останали други документи освен преписи от „молбата“ на госпожа Майорана и от писмото на Ферми. Възможно е „молбата“ да е указала известно въздействие върху Мусолини, но не можем да твърдим същото за писмото на Ферми.

Вече сме в края на юли 1938 г. На 14 същият месец е публикуван „Манифестът за расата“. Ферми се чувства несигурен, мисли вече да емигрира. А по отношение на него режимът изпитва известно неудобство: както Меаца е футболен „шампион“, така и Ферми е „шампион“ във физиката, пък е и академик на Италия, при това най-младият. Истински възел, който трябва да бъде развързан или отрязан; не е трудно да си представим изпитаното облекчение, когато Ферми приема Нобеловата награда, без да отвърне с фашисткия поздрав^[3] и заминава за САЩ. Затова в този момент писмото на Ферми е неуместно, може да даде обратни резултати. Същото можем да кажем и за начина, по който е написано — като от специалист, който се обръща към неспециалист: „Заявявам Ви без колебание, и то без да преувеличавам, че измежду всички италиански и чуждестранни учени, с които съм имал възможност да бъда в допир, Майорана ми е направил най-силно впечатление със своя ум. Способен да нахвърли смели хипотези и едновременно с това да подлага на остра критика своята работа и работата на другите, извънредно опитен изчислител и задълбочен математик, който при това зад булото на цифрите и алгоритмите никога не изпуска от погледа си реалната същност на физическия проблем, Еторе Майорана притежава в най-висока степен онази така рядко срещана съвкупност от способности, присъщи на типичния теоретик от висока класа...“ С оглед на целта, която си е поставял, би било много по-уместно да напише: „Вие знаете много добре кой е Еторе Майорана...“, защото през 1938 г. никой в Италия не е могъл да изпитва и най-малкото съмнение, че Мусолини би могъл да не знае нещо.

Не е трудно да си представим как цялата работа е приключила с няколко реплики по време на някой от всекидневните доклади на началника на полицията при министър-председателя. Мусолини сигурно го е запитал за случая Майорана, докъде е стигнало следствието. А Бокини сигурно е отвърнал, че са стигнали до мъртва точка — в смисъл, че полицията вече се е примирила, че не ще може да изясни случая, в смисъл че и той, и полицията са убедени, че професор Майорана е мъртъв. Сигурно е добавил, че нормалното следствие, започнато след известието за изчезването е било последвано от друго, много по-старателно, по настояване на Джовани Джентиле, при това е

било водено от политическата полиция, а нейното старание и усърдие са били добре известни на Мусолини.

И ако Мусолини не е останал доволен, ако е наредил търсенето да продължи, ако наистина е казал „Искам да бъде намерен“, Бокини е отбелязал и този пристъп като проява на безумието, в което е бил изпаднал Мусолини и което той е наблюдавал с все по-голямо безпокойство.

[1] Енрико Ферми — ядрен физик, Нобелова награда за физика през 1938 г. — Б.пр. ↑

[2] Едгар Алан По — Б.пр. ↑

[3] Италианските вестници от онова време коментират жлъчно факта, че Ферми не е вдигнал ръка за фашистки поздрав, а се е ръкувал с краля на Швеция. За човек, който не е живял при фашизма, е трудно да си представи неприятностите, които биха могли да сполетят този, който от разсеяност би се ръкувал с някого, вместо да поздрави по фашистки. Ще се обърнем отново към комедията „Рафаеле“, за да покажем до какви мъчителни и неразрешими трудности е довеждало премахването на ръкуването:

— Извинете, федерални секретарю, ако, както се очаква, кралят посети нашия град и ми подаде ръка, как трябва да постъпя?

— Ако ви подаде ръка ли?... Да, трябва да го обмислим... Ако ви подаде ръка... Елате насам! Да предположим, че аз съм кралят...

— А аз какъв съм? Питам ви, за да знам как да се държа.

— Вие сте това, което сте — политическият секретар... Как се казвате?

— Горгони.

— Политическият секретар Горгони!... Поздравете ме!... Хайде, поздравете ме!

— Поздрав на краля!

— Не, не, не, не!... Трябва да кажете: поздрав на дуче!

— Но вие сте кралят!

— Това не ви засяга! Трябва да кажете: поздрав на дуче!

— Добре, ще кажа така.

— Задръжте ръката си вдигната!... Аз ви подавам ръка... Не, не, не!... Я да се сменим! Аз съм вие. Аз съм политическият секретар Горгони — наблюдавайте ме внимателно! — а вие сте кралят... Не, вие

сте доста висок! Седнете! Елате вие, Скармака! Вие сте кралят... Не, аз съм кралят, а вие сте политическият секретар Горгони.

— Защо трябва да бъде Горгони? Аз бих желал да съм си аз... пред краля!

— Добре, вие сте си вие. Вдигнете ръка за поздрав. Аз ви подавам ръка, така... вдигнете ръката си още по-високо!

— Ами ако недай боже кралят помисли, че не искам да се ръкувам с него от надменност и се отдръпне, засегнат от обида?

— Негово величество кралят император никога не ще помисли... А бе, всичко това са дребни работи... неща, които никога не се случват... Седнете! Кой повдига такива глупави въпроси? ↑

III

„Роден съм в Катания на 5 август 1906 г. Завърших класическа гимназия и се дипломирах през 1923 г.; след това следвах инженерство в Рим до началото на последната година.

Тъй като желаех да се занимавам с чиста наука, през 1928 г. подадох молба и ми бе разрешено да се прехвърля във Физическия факултет; през 1929 г. се дипломирах по теоретична физика под ръководството на негово превъзходителство Енрико Ферми със следната дипломна работа: «Квантовата теория на радиоактивните ядра»; завърших с пълно отличие и похвала.

През следващите години посещавах свободно Физическия институт в Рим, като следях развитието на науката и се занимавах с теоретически изследвания от различно естество. Непрекъснато съм ползвал вдъхновеното и умно ръководство на негово превъзходителство професор Енрико Ферми“.

Еторе Майорана е написал тези „бележки за своята квалификация“ през май 1932 г., очевидно по искане на администрацията, твърде вероятно като приложение към молбата за помощ до Националния съвет за научни изследвания във връзка с пътуването му до Германия и Дания, по настояване на Ферми. Прави впечатление небрежността, с която той намеква за своите изследвания („от различно естество“, докато други биха ги изброили най-подробно) — нещо съвсем противоположно от гледна точка на бюрокрацията — както и наречието „свободно“, което е в известно противоречие с твърдението, че се е ползвал непрекъснато от „вдъхновеното и умно ръководство“ на Ферми. В тези пестеливи редове като че ли долавяме някаква принуда, някакво насилие — необходимостта да отвърне на

настояванията и подканванията на приятелите, да прави онова, което правят другите, или онова, което другите са очаквали от него, с една дума необходимостта един непригаждащ се човек да се пригоди.

Всъщност Майорана наистина е посещавал по свое желание Физическия институт, а Ферми не е бил негов ръководител. Амалди пише: „През есента на 1927 г. и в началото на зимата 1927–1928 г. Емилио Сегре, в новата група, която се беше образувала от няколко месеца около Ферми, често говореше за изключителните качества на Еторе Майорана и в същото време се опитваше да убеди Еторе Майорана да последва неговия пример, като му сочеше, че изучаването на физиката отговаря в много по-голяма степен на неговите научни стремежи и способности, отколкото следването на инженерство. Преминаването на Майорана към физиката стана в началото на 1928 г. след един разговор с Ферми; подробностите от този разговор могат да ни подсказат много добре някои черти от характера на Еторе Майорана. Той пристигна във Физическия институт на улица Панисперна и бе въведен в кабинета на Ферми, където се намираше и Разети. Тогава го видях за пръв път. Отдалеч изглеждаше слабичък, походката му беше плаха, почти неуверена; отблизо се виждаше, че косите му са гарвановочерни, кожата — мургава, бузите — леко хлътнали, очите — извънредно живи и блестящи, приличаше на сарацин“ (Ако съдим по снимките, той е приличал на Джузепе Антонио Борджезе^[1], за когото също казват, че приличал на сарацин). „Ферми работеше по онова време върху статистическия модел, който по-късно бе наречен модел Томас-Ферми. Разговорът с Майорана се поведе веднага около изследванията, провеждани в Института; Ферми изложи накратко основните особености на модела и показа на Майорана резюметата от последните си трудове по този въпрос както и таблицата, на която бяха отбелязани числените стойности на така нареченото универсално взаимодействие на Ферми. Майорана го изслуша внимателно и след като поиска някои разяснения, си отиде, без да каже какво мисли и какво възнамерява да прави. На следния ден, късно сутринта, той отиде отново в Института, влезе направо в кабинета на Ферми и му поиска веднага да му покаже таблицата, която бе погледнал за малко предния ден. Като я получи, той измъкна от джоба си листче, на което беше нахвърлена подобна таблица, изчислена от него в къщи през изтеклото денонощие, превръщайки,

както си спомня Сегре, уравнението от втора нелинейна степен на Томас-Ферми в едно уравнение на Рикати, допълнено с числа. Той сравни двете таблици и след като установи, че са верни, каза, че таблицата на Ферми е добра...”

Следователно той не отива, за да провери дали е вярна изчислената от него таблица през последните двацет и четири часа (от които е трябвало да отдели и време за сън), а за да провери дали е вярна таблицата, изчислена от Ферми в продължение на който знае колко дни. Не е известно дали той е преобразувал уравнението Томас-Ферми в уравнение на Рикати ей така неспонтанно, по хрумване, или пък това е било свързано с определена оценка. Така или иначе, след като Ферми издържа този изпит, Майорана се насочва към физиката и започва да посещава Института на улица Панисперна — редовно, докато се дипломира, а след това — много по-неределно. Но трябва да допуснем, че неговите отношения с Ферми са останали такива, каквито са се установили още при първата им среща (Сегре по-късно ще каже, че в Рим единствено Майорана е могъл да спори с Ферми) — не само като на равен с равен, но и малко студени, критични, дори конфликтни. У Ферми и неговата група има нещо, което буди у Майорана чувство на отчуждение, ако не и на недоверие, стигащо понякога до антагонизъм. От своя страна Ферми не е могъл да не изпитва известна неловкост пред Майорана. Състезанията помежду им по най-сложни изчисления — Ферми със сметачна линейка, на черната дъска или на лист хартия, а Майорана на ум, обърнат гърбом към него, и когато Ферми се обаждат „готов съм“, Майорана му казвал резултата — тези състезания всъщност са начин за изява на някакъв латентен, несъзнателен антагонизъм. Един почти детински начин (не бива да забравяме, че и двамата по това време са били твърде млади).

Като всички „добри“ сицилианци, като всички най-добри сицилианци, Майорана не е имал склонност към създаването на група, към установяването на някаква солидарност, в която да се вмести (склонността към „групата“, към „мафията“ е присъща на най-лошите сицилианци). А освен това между „момчетата от улица Панисперна“ и него има дълбока разлика: Ферми и неговите момчета търсят, докато той чисто и просто намира. За тях науката е въпрос на воля, за него — въпрос на природна дарба. Първите я обичат, искат да стигнат до нея и да я овладеят; Майорана, може би без да я обича, я носи у себе си. За

Ферми и неговата група тя е тайна извън тях, която те трябва да улучат, отворят и разкрият. За Майорана тя е тайна, която той носи дълбоко в себе си; тайна, чието изтичане би означавало изтичане на живота, бягство от живота. При ранно съзрения гений^[2], какъвто именно е бил Майорана, животът има някакво непреодолимо измерение — измерение по време и по дела. Измерение, което сякаш е предопределено, неотменно. Стигне ли работата до определен завършек, до някакво съвършенство, разкрие ли се докрай някаква тайна, даде ли се съвършена форма, или с други думи — разкрие ли се някаква тайна по отношение на познанието, или приблизително казано — по отношение красотата, науката, литературата или изкуството — веднага след това настъпва смъртта. И тъй като е „едно цяло“ с природата, „едно цяло“ с живота, а природата и животът са „едно цяло“ с ума, преждевременно съзрения гений знае това, без да го съзнава. Всичко, което той върши, е просмукано от това предупреждение, от този страх. Той си играе с времето, със своето време, със своите години, с измами и отлагания. Опитва се да разшири измерението, да отмести границата. Опитва се да се измъкне от работата, от работата, която щом бъде довършена довършва и него. Която довършва живота му.

Да вземем за пример Стендал. Неговият случай е случай на забавено до краен предел ранно съзряване. Но той е и случай на двойно ранно съзряване, защото и неговите книги изпреварват времето, в което са публикувани, изпреварват неговото съвремие. Стендал съзнава това второ ранно съзряване. Но от първото, от което се бои и което предчувствува, той се опитва да се измъкне всячески. Бави се. Преструва се, че има кариеристични и светски амбиции. Крие се. Прикрива се. Крета зад плагиати и псевдоними (които са обратната страна и лицето на същия този страх). Една игра, в която успява до известна степен. Нека приемем, че успява до момента, когато написва „За любовта“. Но след като написва тази книга, става ясно, че той вече няма много шансове да продължи играта. Съпротивлява се още няколко години, после за кратко време бива принуден да напише „всичко“. Не може повече да се бави, не може повече да казва „аз не съм аз“. Продължава да твърди това ей така, някакси по инерция; но Анри Брюлар има точно определената задача да предаде Анри Бейл, да го предаде на смъртта — да го предаде такъв, какъвто е бил от

детството до младежките си години, през периода от Гренобъл в годините на революцията до Милано от времето на наполеоновата кампания; с една дума такъв, какъвто е бил през периода, който му е бил отреден за творчество и който той е успял да отложи, да се забави, да се измъкне до крайния възможен предел. Именно от това несъответствие, от това ранно съзряване, отложено до зрялата възраст, от това ядро живот, запазено непокътнато и недокоснато като под стъкленица, от тази възраст, която напират и се устремяват в друга, идва очарованието на всяка страница, написана от Стендал. Можем да добавим, че за нас сигурен белег за ранното съзряване на Стендал, за неговото „отместено ранно съзряване“, е естеството на неговия ум (а бихме могли и да обърнем израза: умът на неговата природа) — също като у други подобни нему — Джорджоне, Паскал, Моцарт, за да се ограничим с най-известните случаи. Един математически ум, един музикален ум. Един „изчислителен“ ум.^[3]

Противоположен на Стендал, противоположен, но доказващ същата истина, е случаят с Еварист Галоа^[4]. Докато Стендал прави всичко, за да отлага, двайсетгодишният Галоа през нощта, предшествуваща дуела, в който той „знае“, че ще загине, се старае да изпревари, и нахвърля трескаво в писмо до приятеля си Шевалие творбата, която му е било отредено да напише, творбата, която не може да не бъде „едно цяло“ с живота му: теорията за групите и полетата.

Без да го знае, без да го съзнава, Майорана, подобно на Стендал, се опитва да не направи онова, което трябва да извърши, онова, което не може да не направи. И ако някой го принуждава пряко или косвено, да направи нещо, това са Ферми и „момчетата“ от улица Панисперна със своите подкани и със своя пример. Но го прави като на шега, като че ли се е хванал на бас. С лекота, с ирония. Като човек, който, прекарвайки една вечер с приятели, изведнъж се превръща във фокусник, в жонгльор, но щом започват да му ръкопляска, се оттегля и започва да се извинява, че това е лесна работа, че всеки може да я свърши. Във всяко нещо, което открива, във всяко нещо, което разкрива, той предчувствува смъртно приближаването към смъртта, че неговото „откритие“, разкриването, което природата му възлага на някоя своя тайна, ще означава смърт. Той е „едно цяло“ с природата

също като растение, също като пчела; но за разлика от тях има някаква, макар и малка възможност да играе; възможност да я заобикаля и заобикаля, възможност да търси, макар и напразно, някаква пролука, някакво място, откъдето да се измъкне.

Мнозина от онези, които са го познавали и са били край него, а след това са писали или разказвали за него, си го спомнят като „чудак“. И той наистина е бил такъв: и чудак, и странец. И особено по отношение на групата от улица Панисперна. Лаура Ферми пише: „Все пак Майорана имаше чудноват характер, беше крайно плах и затворен. Сутрин, докато пътуваше с трамвая към Института, той се намръщваше и започваше да мисли. Хрумваше му някоя нова идея, или решението на някоя трудна задача, или обяснението на някои резултати от изследвания, които на пръв поглед изглеждаха необясними; тогава почваше да рови из джобовете си, изваждаше молив и пакет цигари и нахвърляше върху него сложни формули. Слезнеше ли от трамвая, продължаваше да крачи унесен, с наведена глава, с кичур черни, разрошени коси, паднали над очите му. Стигнаше ли в Института, той търсеше Ферми или Разети, изваждаше пакета цигари и поясняваше мисълта си“. Но щом другите почват да одобряват, да се въодушевяват, да го подканват да публикува, Майорана се затваря в себе си, измърморва, че това е дребна работа, че няма смисъл да се вдига шум; и след като допушва последната си цигара (а за него, страстния пушач, не е било нужно много време да стигне до последната от десетте цигари „Македония“ в пакета), той хвърля пакета заедно с изчисленията и теориите в кошчето. Такъв е краят на теорията за ядрото, състоящо се от протони и неутрони, намислена и изчислена още преди да бъде публикувана от Хайзенберг^[5] и взела неговото име.

Не е изключено (и като че ли едно внимателно проучване на записките му ще потвърди това) той да е бил до известна степен и мистификатор със склонност към театралничене — в смисъл че тези теории не са му хрумвали изведнъж, че не е правел единствено в трамвая изчисленията, с които е изумявал своите колеги; а така също и в смисъл че по всяка вероятност той се е забавлявал да разлива и пръска водата на науката пред хора, зажаждали за нея. Но фактът, че той наистина е разливал тази вода, захвърляйки в кошчето с късчетата хартия теории, заслужаващи Нобелова награда, като при това

несъмнено е съзнавал, че те са важни и представляват нещо ново, може да ни подтикне да го подозираме в мистификации и театралничене поради начина, по който е постъпвал, но не и поради мотивите. Мотивите са били дълбоки, скрити, „от жизнено значение“. Те са били свързани с инстинкта за самосъхранение. Днес можем да кажем, че те са били двойно свързани с инстинкта за самосъхранение — да запази и себе си, и човешкия род.

Този епизод — за Майорана, който преди Хайзенберг изработва теорията за ядрото, състоящо се от протони и неутрони и не само отказва да я публикува, но и забранява на Ферми да споменава за нея на един конгрес на физици, който е трябвало да се състои в Париж (съгласен е само при едно, при това абсурдно условие: само ако Ферми се съгласи да участва в една шега и да припише теорията на един италианец, професор по електротехника може би в римския университет, когото Майорана презира дълбоко; те са знаели, че професорът щял да вземе участие в конгреса) — този епизод ни говори за дълбоко „суеверие“, за суеверието, което поражда неврозата; затова и мистификацията, театралниченето, шегата, са неин противовес, както при всяка невроза. И когато теорията на Хайзенберг е приета и приветствувана, Майорана не само не споделя съжалението на другите физици от Римския Институт загдето не я е публикувал своевременно, но се отнася към германския физик с възторг (тук се намесва чувството за самосъхранение) и благодарност (тук се намесва неговият страх). За него Хайзенберг е като непознат приятел, човек, който без да го знае и познава, го е спасил от някаква опасност, избавил го е от саможертва.

Може би именно поради тази причина той лесно се поддава на уговарянията на Ферми и заминава за Германия, в Лайпциг. При Хайзенберг.

[1] Джузепе Антонио Борджезе — професор литературовед и писател, починал през 1952 г. — Б.пр. ↑

[2] За ранното съзряване на Майорана се пише много през последните години в статиите, публикувани във вестници, седмичници и списания. За това пише и Амалди в „Биографичната бележка“, на която често се позоваваме (тя бе публикувана в Рим от Националната Академия дей Линчеи през 1966 г., в тома „Животът и делото на Еторе Майорана“). Така, както по онова време другите деца са ги карали да

декламират пред гостите — роднини и приятели — разни стихотворения, и най-вече „Игривата Тереза“, което Трилуса удължи на подбив: „Ако това е историята /която знаят наизуст едногодишните / малцина знаят/ какво ѝ се случи /като стана на дваисет години/...“, Еторе пък го карали да смята — да умножава трицифрени числа по трицифрени, да изважда квадратен и кубически корен. И то на тричетиригодишна възраст, когато той още не е знаел числата. „Когато поискваха от него да направи някакво изчисление, малкият Еторе се пхваше под някоя маса, сякаш да се усамоти, и оттам, след няколко секунди, даваше отговора“. Крил се е под масата, за да се усамоти, защото, подобно на всички малки деца, подканени да покажат какво умеят, се е срамувал. И може би стеснението, което е изпитвал като малък, се е отразявало в неговата свитост, в затруднението, което е изпитвал, вече като възрастен, да съобщава резултатите от своите изследвания. — Б.а. ↑

[3] В биографията и творчеството на Стендал можем да намерим много други белези. Ще изброим накратко някои от тях.

Още от ранна младост Стендал знае, че е писателят, какъвто ще стане. И ако не изхожда от творбите, които ще напише „после“, неговото поведение би означавало истинска мегаломания, би било маниакално, стигащо дори до делириум. Той съзнава много добре, че има да каже много неща. Има и волята, и съзнанието да отлага: дори когато не съзнава ясно защо, дори когато мисли, че може да оправдае губенето на време с причината, че има да казва много неща (1804 г. „Дневник“: „Имам да пиша за много неща, затова не съм написал нищо“). А неговата графомания е начин да удължи в пространството един живот, застрашен от неговата краткост — да остави „следи от живот“ във всяко пространство, което му попадне (От предметите от „фонда Бучи“, сега в „Сормани“ в Милано, особено ни трогва пудриерата — или табакерата — цялата изписана отвътре). А неговата криптография е начин да превърне тези следи в очевидни като ги скрие, да ги направи интересни и по-пространствени, забулвайки ги в тайна, в проблематиката. И двете — и графоманията и криптографията — са свързани съответно с детството и юношеството, с откриването на писмеността, с нейната интериоризация и преоткриване. Едно дете пише навсякъде. А един юноша винаги се стреми да открие някаква „тайна“ писменост. — Б.а. ↑

[4] Еварист Галоа — френски математик (1811–1832 г.), един от основоположниците на съвременната алгебра. — Б.пр. ↑

[5] Вернер Хайзенберг — германски физик теоретик. Един от създателите на квантовата механика. — Б.пр. ↑

IV

Няколко месеца преди Еторе да замине за Германия, най-после приключва едно чудовищно съдебно дело, с което името на семейство Майорана остава в съдебните анали. Случаят Майорана. Процесът Майорана. Наричаме го чудовищно — съдейки по документите от онова време, по пледоариите на защитата и обвинението — защото чудовищно ни изглежда не толкова престъплението, породило този случай, колкото средата и съдебния механизъм, сред чиито зъбчати колела попадат явно невинни хора, за да бъдат смазани и докарани до обезумяване.

През лятото на 1924 г. в дома на Антонио Амато, заможен жител на Катания, едно дете, единственият син на Амато, изгаря в люлката си; пламва дюшечето, пламва и мрежата против комари. Започват да мислят, че е извършено престъпление едва когато от изгорелите останки се заражда подозрението, а след това и увереността, че люлката е била залята със запалителна течност. От кого? Откриват веднага — от една шестнайсетгодишна прислужничка на име Кармела Галиарди. Защо е извършила това чудовищно престъпление? Момичето обяснява: защото майка ми настояваше да работя в дома на Амато, а аз исках да се върна при семейство Платания — бях се привързала към тях, а и те ме обичаха. Обяснението не убеждава, именно защото е убедително. Огромното несъответствие между подбудата и престъплението, типично за „престъпления, извършени от прислужнички“, както ги е нарекъл един френски криминолог, който ги е изучавал, събужда подозрения у Амато още преди да ги събуди у полицията. Той е водил дело за делба на бащиното си наследство със своите сестри и зетьове; а зетьовете — братята Джузепе и Данте Майорана, юристи, хора с име и авторитет в града и извън него, го принуждават по съдебен път да заплати онзи дял от наследството, което не може да бъде отнето от децата дори по изричното желание на този, който оставя това наследство, и който се нарича „законен дял“. Събитията се развиват така: за да се уреди въпроса по взаимно

споразумение сестрите, тоест зетьовете, поискват примерно пет; братът предлага едно; след като се обръщат към закона те получават седем и братът е принуден да плати. Следователно у сестрите и зетьовете остава задоволството, че са получили повече, отколкото са искали. А у Амато остава недоволството и неприязънта, загдето е трябвало да плати. И в мъката по жестоко загиналото си дете Амато прехвърля това чувство, тази неприязън, макар и неоснователно, върху своите сестри и зетьове, като подмята на водещите следствието, че момичето може да е действувало и по поръка.

Оказва се, че не са нужни кой знае колко усилия, за да бъде накарано едно шестнайсетгодишно момиче — ненавиждано от близките си, нещо повече, тяхна жертва, само, объркано, изпитващо не толкова угризения, колкото срам от това, което е извършило — да признае, че е действувало по поръка. Мисълта, подсказана ѝ по време на разпитите, че наличието на един подбудител може да смекчи, дори да заличи нейната вина, заедно с неудържимото желание да отмъсти на близките си (на майка си, която я принуждава да служи у Амато и я бие, когато тя се осмелява да протестира; на брат си, който се е опитал да я изнасили; на сестра си, която безделничи у дома и е сгодена за младеж, в когото Кармела се е влюбила и който проявява към нея известно внимание) я подбуждат да сипе обвинение след обвинение. Най-напред обвинява Розарио Шоти, годеника на сестра си; нека вкарат и него в затвора, та да не принадлежи на сестра ѝ. Шоти, твърди тя, ѝ е дал шишето със запалителната течност, с която е заляла люлката. А брат ѝ и майка ѝ са я принудили да се подчини на Шоти.

Но това не е достатъчно за следователя. Добре, Шоти ѝ е поръчал да извърши престъплението, дал ѝ е шишето (от бяло стъкло, от 250 грама, напълнено с течност, която по миризмата напомняла газ). Но кой е подбудил Шоти да постъпи така, след като лично той не е имал никакви основания да желае смъртта на детето?

Момичето долавя едно име, което шепнат отвсякъде: Майорана. Но кой, Джузепе или Данте, кой от двамата зетьове на Амато? Минават дни, а според нас и месеци на колебание. Най-сетне изборът пада върху Данте.

Арестуват Шоти. Арестуват Джовани Галиарди, брата на Кармела, арестуват и майка ѝ Мария Пелегрино. Те отричат.

Продължават да отричат отчаяно. А докато те отричат, Данте Майорана не може да бъде арестуван.

Минават месеци, години. В затвора тримата намират приятели, намират съветници. Съветници, които не са безкористни, щом защитниците на Майорана обвиняват открито Амато, че посредством престъпния свят в Катания е успял да подкупи някои хора в затвора. И Шоти, Галиарди, Пелегрино, биват убедени да отстъпят пред обвиненията на момичето. Така, в навечерието на процеса, на който ще бъдат осъдени на доживотен затвор, те се признават за виновни и започват да сипят име след име на съучастници, на подбудители. Цяла върволица имена. Първото звено от тази върволица са Данте и Сара Майорана. Те, по думите на Шоти, не само са му поръчали да извърши престъплението, но са му дали и шишето със запалителната течност — зеленикаво, пълно с бензин. Как след това, попадайки в ръцете на Кармела, шишето е станало бяло, как е замирисало повече на газ отколкото на бензин, как, опровергавайки и двамата, при анализа на останките от пожара вещите лица са установили, че е бил използван денатуриран спирт, полицията и следователите нито за миг не се опитват да развържат този възел.

Тук трябва да признаем, че макар и користно, затворниците-съветници, убедили Шоти, Галиарди и Пелегрино да се самообвиняват и да обвиняват, всъщност — от техническа гледна точка, като оставим настрана всякакви морални съображения — им дават единствения съвет, който може да им помогне да се измъкнат от отчаяното им положение. Приковани от обвиненията на момичето (приети като двойно достоверни, въз основа на две схващания, които можем да приемем като обичайни за правораздаването, че малолетните, и особено децата, казват винаги истината и че за един обвиняем или свидетел е по-лесно да излъже при първите си показания, отколкото при вторите), за тях няма друг изход освен да обвиняват, да замесят в тази работа колкото се може повече хора — до пароксизъм, до абсурд. Само стигайки до абсурд процесът е могъл — като огромен надут балон — да слезе отново на почвата на здравия разум, на истината.

Така и става. От 4 април до 13 юни 1932 г. — Данте и Сара Майорана са от три години в затвора, другите — от осем, а Джовани Галиарди междувременно е полудял — Апелативният съд във Флоренция се връща към малкото звено истина, към мизерната (и

жалка) истина за „престъплението, извършено от прислужничка“. Ридаейки отчаяно, вече жена, Кармела Галиарди за втори път, след осем години, признава: „Само аз съм виновна“. И само нейният плач, само нейните угризения напомнят, че в основата на този истински лабиринт от омраза, лъжи и отчаяние е малкият Чичуцу Амато, детето, изгоряло в люлката си.

Лаура Ферми пише: „Майорана продължи да посещава Института в Рим и да работи там от време на време, по присъщия му начин, до 1933 г., когато замина за няколко месеца за Германия. След като се завърна, той не зае отново мястото си в Института; напротив — не пожела да се среща повече със старите си другари. Върху тази промяна в характера му сигурно бе повлияло едно трагично събитие, засегнало семейство Майорана. Едно пеленаче, братовчедче на Еторе, бе изгоряло живо в люлката си, която се беше подпалила по необясним начин. Говореше се за престъпление. В него бе обвинен един от вуйчовците на детето и на Еторе. А той се зае да докаже, че вуйчо му е невинен. Зае се енергично, и то лично, с процеса, говори с адвокатите, погрижи се за подробностите. Вуйчото бе оправдан, но усилията, непрестанните тревоги, вълненията около процеса не можеха да не оставят трайни следи у такъв чувствителен човек, какъвто беше Еторе“.

Споменът не е точен. Между Еторе Майорана и детето няма никакво родство. Люлката не пламва по необясним начин. Младият Еторе не се е нагърбил — той не е могъл да го стори, именно защото е бил много млад, пък трябва да държим сметка и за структурата на едно сицилианско семейство — с ролята на детектив, на координатор, на ръководител на защитниците. Той несъмнено е „размишлявал“ (често срещащ се израз в неговите писма, когато става дума за трудност, която му предстои да превъзмогне) по този въпрос; но именно защото го е разглеждал като проблем, трябва да допуснем, че той е съумял да изживее това събитие по-хладнокръвно, без да се разтревожи толкова, колкото другите членове на семейството. А че адвокатите са се ползували от неговите изводи, от неговото решение на този проблем — това е съвсем невероятно. Почти всички те са били „лъвове“ — единственият, който не е бил такъв е Роберто Фариначи^[1], но

политическото му влияние е компенсирало с лихви неговата професионална негодност — затова можем да си представим колко студено, дори с какво презрение те биха приели съветите на един „профан“.

В спомените на Лаура Ферми долавяме и известно колебание по отношение времето, когато според нея е станала тази случка — дали преди или след пътуването на Еторе до Германия. Но именно защото всичко е приключило преди това, можем да твърдим, изхождайки от писмата от Германия, както и от думите на близките му, че тази случка, макар и да е предизвикала продължително безпокойство и тревоги в цялото семейство, не е оставила никакви следи и не е разстроила Еторе Майорана, както са склонни да допуснат, заедно с Лаура Ферми всички, които са работили с него в Института в Рим. „Според някои наши приятели — пише Едоардо Амалди — този епизод е имал решаващо влияние върху отношението на Еторе към живота; но братята му, които помнят ясно всичко станало през този период, изключват това по най-категоричен начин“. А това значи, че и Амалди — един от малцината, продължили да поддържат връзка с Майорана след завръщането му от Лайпциг — не е могъл да твърди, въз основа на собствените си спомени, дали това събитие е повлияло или не върху засилването на отчуждението и мизантропията у техния приятел.

Твърде силно е изкушението да предполагаме, че тези неточности, тези колебания имат дълбоки мотиви и значение. Хората, които са били край него и „си спомнят“, отбягват да твърдят, че е възможно Еторе Майорана да е видял (забелязал или предвидил) нещо ужасно, нещо жестоко, някакво видение за огън и смърт в този дял от науката, с който се е занимавал, за който е правел изчисления, в науката, която е „носел у себе си“; и ето че онова, което те съзнателно и компетентно се отказват да допуснат, което отричат категорично, излиза на преден план като лапсус на паметта, като едно истинско „*qui pro quo*“, като някакво смътно „кой вместо кого“. Така те приближават Еторе Майорана до една представа, която намеква за „другата“; до една представа, която емблематично, символично, съдържа „другата представа“.

Детето, изгоряло в люлката. За да си послужим с израз, който е от областта на ядрената физика и изследванията на Майорана, тази представа съдържа неудържими „обменни сили“. И то не само за

онези, които са изживели историята на ядрените изследвания и у които това е оставило незаличими следи, но и за всички, които се докосват до живота на Еторе Майорана, до тайната на неговото изчезване.

[1] Роберто Фариначи — активен деец на фашистката партия, един от нейните генерални секретари, убит през 1945 г. — Б.пр. ↑

V

Според нас срещата с Хайзенберг е била най-значителната, най-важната в живота на Майорана — и то повече от човешка гледна точка, отколкото от гледна точка на научните изследвания. Разбира се, ние изхождаме от това, което знаем за живота му по документите, защото по отношение на онова, което не знаем, сме склонни да допуснем, че се е състояла друга, по-важна среща.

Той пристига в Лайпциг на 20 януари 1933 г. Грозен град, но за Майорана е достатъчно да се отбие във Физическия институт, за да реши, че е приятен. На 22 януари той пише на майка си. „Във Физическия институт ме приеха много сърдечно. Разговарях продължително с Хайзенберг — изключително любезен и симпатичен човек“ (В същото писмо той описва „чудесното разположение“ на Института: „между гробището и лудницата“). На 14 февруари пише отново на майка си: „Написах статия за структурата на ядрата, която се хареса много на Хайзенберг, въпреки че съдържа известни корекции на една негова теория“. Четири дни по-късно пише на майка си: „На последния «колоквиум», седмично събиране, на което участвуват стотина физици, математици, химици и други, Хайзенберг говори за теорията за ядрата и ми направи голяма реклама във връзка с една работа, която направих тук. Станахме много добри приятели след много научни спорове и няколко партии шах. Да поиграем шах имаме възможност на приемите, които той урежда всеки вторник вечерта за професорите и студентите от Института за теоретична физика“. Американският физик Финберг, който по онова време също е бил в Института в Лайпциг, в разговор с Амалди си спомнил за един семинар върху ядрените сили, на който Хайзенберг е говорил много за приноса на Майорана в изследванията. На семинара е присъствувал и Майорана и Хайзенберг го е поканил да се изкаже. Майорана отклонил поканата: на четири очи с Хайзенберг това е друга работа, но пред стотина души... Може би става дума за „колоквиума“, за който пише в писмото до баща си, без да споменава, че е отказал да говори; това

баща му не би одобрил. А колкото до шахмата, Майорана още от дете е бил отличен играч; името му като шахматист се споменава в хрониката на един вестник от Катания когато е бил на седем години.

Той споменава Хайзенберг почти във всяко свое писмо. На 28 февруари пише на баща си, че се налага да остане в Лайпциг още два-три дни, преди да замине за Копенхаген, защото трябвало да „си побъбри“ с Хайзенберг: „Компанията му е незаменима и желая да се възползувам от нея докато той е тук“. За „бъбренето“ става дума в друго писмо, три месеца по-късно: Хайзенберг, пише Майорана, „обича моите брътвежи и ме учи търпеливо на немски“. Според нас, използването на тези изрази — да си побъбрим, бъбрене — има двойно значение; едното, това е сигурно, да омаловажи, да прикрие темите, за които говори с Хайзенберг (едно постоянно негово отношение към науката, доказващо в действителност обратното), и друго, вероятно, да подсказва на близките си, че престоят му в Лайпциг е довел до промяна в неговия характер и поведение. Дотогава е бил мълчалив и затворен, но в Лайпциг „си бъбри“, и то любезно, с Хайзенберг. Но единствено с Хайзенберг, щом датският физик Розенфелд, който по онова време също е бил в Лайпциг, си спомня, че е чул само веднъж гласа на Майорана, и то само за да каже няколко думи.

Ако е разговарял с Хайзенберг за литература или за икономически въпроси, за морски сражения или за шахмат — неща, които са предизвиквали у него страстен интерес и с които често се е занимавал — в такъв случай не би ставало и дума за „бъбрене“. Сигурно са разговаряли за ядрена физика. Но също така е сигурно, че са разговаряли по различен начин, с различни подтекстове, така, както би могъл (а очевидно не е искал) да говори за това с Ферми или Бор^[1], с физиците от Института в Лайпциг или с физиците от Института в Рим. Идеалният начин, по който общува с физиците е същият, по който е общувал в Института в Рим и към който се придържа в Лайпциг с американеца Финберг: Майорана не е знаел английски, Финберг не е говорел италиански, но те са били винаги заедно, учили са на една и съща маса; общували помежду си „като си показвали някоя формула, написана на лист хартия, и то рядко“ (Амалди). Но отношенията с Хайзенберг са съвсем различни. Според нас — хвърляйки един ретроспективен поглед — поради факта, че Хайзенберг е изживявал

проблемите на физиката, своите изследвания на физик, в един обширен и драматичен мисловен контекст. Или казано по-просто, той е бил философ.

Всеки, който макар и бегло (като нас, колкото да надзърнем в този проблем) познава историята на атомната бомба, може да направи следната проста и мъчителна констатация: че учените, които поради обективните условия не са били свободни хора, са се държали свободно, тоест като свободни хора, и обратно, като роби са се държали и са били роби онези, които са се радвали на обективни условия на свобода. Свободни са били тези, които не са я направили. Роби — тези, които са я направили. И то не поради обстоятелството, че съответно не са я направили или са я направили — което от своя страна би ограничило въпроса до практическата възможност да бъде направена, каквато първите не са имали, а вторите са имали — а главно поради това, защото робите са се тревожели, безпокоили, измъчвали; докато свободните без всякакви задръжки, дори с известна радост, са я предложили, работили са по нея, завършили са я, и без да поставят условия или да поискат поемането на известни ангажменти (чието повече от вероятно неспазване е щяло поне да смегчи тяхната отговорност) са я предали на политическите и военни дейци. А че робите са били готови да я предадат на Хитлер — диктатор, обзет от жестока, нечовешка лудост, а свободните са я предали на Труман, човек със „здрав разум“, представляващ „здравия разум“ на американската демокрация, в това няма никаква разлика, след като Хитлер би взел абсолютно същото решение, взето от Труман, тоест да заповяда разполагаемите бомби да бъдат хвърлени над грижливо, „научно“ подбрани градове в някоя вражеска страна, които биха могли да бъдат достигнати — градове, на чието пълно разрушение е могло да се разчита (ето някои от „препоръките“ на учените: целта да е гъсто застроен район с радиус една миля, с голям процент високи дървени постройки; район, който до този момент да не е подлаган на бомбардировки, така че да могат да се установят с най-голяма точност последиците от единствената и окончателна бомбардировка...^[2]).

Вернер Хайзенберг е бил без съмнение най-изтъкнатият измежду всички учени, които биха могли да направят атомната бомба за Хитлер. Физиците, които са се занимавали с този въпрос в Америка, са били дълбоко убедени, че той наистина се е занимавал с атомната бомба; а

един от тях, който е вървял заедно с челните американски части, за да търси германските физици, изхождайки от мисълта, че където би се намирал Хайзенберг, би се намирал и заводът за атомната бомба, го е търсил трескаво в целия район на Германия, окупиран от западните съюзници. Но Хайзенберг не само не е дал ход на проекта за атомната бомба (нека оставим настрана въпроса дали е щял или не да успее да я създаде, едно е сигурно — той е могъл да я проектира), но е прекарал цялата война с мъчителната мисъл, че другите, от другата страна, работят по нея. Една за съжаление мъчителна мисъл, която се оказва основателна. И се опитва, макар и не много умело, да уведоми другите, че и той, и останалите в Германия физици нито имат намерение, нито биха могли да произведат атомната бомба; казваме не много умело, защото той си въобразява, че може да прибегне до услугите на датския физик Бор, който е бил негов учител. Но за Бор още през 1933 г. се говори, че е започнал да се вдетинява; така пише за него Еторе Майорана на баща си, а после и на майка си от Лайпциг, преди да се е запознал с него — следователно трябва да го е чул или от Хайзенберг или от други лица от неговото обкръжение; така пише и от Копенхаген, след като се е запознал с него: „На 1 март ще отида в Копенхаген при Бор, най-големият вдъхновител на съвременната физика, който сега е поостарял и е доста оглупял... Бор замина за десетина дни. Сега е на почивка в планината с Хайзенберг. От две години насам размишлява упорито по същия въпрос, а отскоро у него се забелязват явни признаци на умора“. Можем да си представим състоянието му седем години по-късно, през 1940 г. Той тълкува съвсем обратно онова, което Хайзенберг иска да съобщи най-предпазливо на колегите си, които работят в САЩ^[3].

Все пак, в един по-човечен, по-внимателен и по-справедлив в подбора на своите ценности и митове свят, фигурата на Хайзенберг би трябвало да бъде изтъкната като по-благородна в сравнение с други учени, които по същото време са работили в областта на ядрената физика — в много по-голяма степен в сравнение с ония, които създават бомбата и я предават, приемат с ликуване новината за нейния ефект, и едва по-късно (но не всички) се ужасяват и започват да страдат от угризения.

[1] Нилс Хенрик Давид Бор — датски физик, създал модел на водородния атом и квантова теория на атома. Тази теория дава тласък на развитието на атомната физика. Нобелова награда. — Б.пр. ↑

[2] У нас организационната структура на проекта „Манхатън“ и мястото, където той е бил осъществен, будят безброй представи за затвор и робство, също като хитлеровите лагери на смъртта. Когато човек се занимава със смъртта, макар тя да е предназначена за други — така, както са се занимавали в Лос Аламос — той е на страната на смъртта, замесен е в нея. Или с една дума в Лос Аламос се възсъздава онова, срещу което са мислели, че се борят. Отношенията между пълновластния ръководител на проекта „Манхатън“ генерал Гроувс и физика Опенхаймер, директор на атомната лаборатория, фактически не са се различавали от отношенията, които често са се създавали в нацистките лагери между комендантите и някои от лагеристите. За тези лагеристи „колаборационизмът“ е бил само по-различен начин да бъдат жертви в сравнение с другите жертви. А за палачите — един по-различен начин да бъдат палачи. И наистина Опенхаймер излиза от Лос Аламос толкова смазан, колкото един лагерист „колаборационист“ би излязъл от някой лагер на смъртта на Хитлер. Неговата драма — която не ни трогва ни най-малко, и която приемаме само като поука, урок, предупреждение за другите учени — е личната, субективна драма вследствие един пагубен „колаборационизъм“, която хиляди хора се изживели обективно (в смисъл, че са загинали), тъй като са били обект, жертви на този колаборационизъм. И нека се надяваме, че този все още неликвидиран „колаборационизъм“ няма да причини нови, още по-големи жертви. — Б.а. ↑

[3] Въпреки че Майорана дава още подробности за оглупяването на Бор, фактът, че по време на войната съюзниците полагат толкова големи усилия, за да го измъкнат от окупираната от германците Дания доказва, че той не е бил съвсем оглупял. Може би това впечатление се дължи на неговата постоянна и прекалена разсеяност. И независимо от това дали е бил оглупял или само разсеян, изглежда сигурно, че той е изтълкувал думите на Хаизенберг повече като заплаха, отколкото като загрижено и успокояващо послание — Б.а. ↑

VI

В Германия, по настояване на Хайзенберг, той публикува в „Цайтшрифт фюр Физик“ труда си за ядрената теория, за който споменава в едно от писмата си. И нищо друго. Пък и няма какво друго да научава освен немския език.

Той е привидно безразличен наблюдател на тогавашните събития в Германия — завземането на властта от Хитлер, расистките и антисемитски закони, катастрофалното икономическо положение, безразличието на хората, което улеснява нацистите. А когато си позволява да даде някаква оценка, тя е израз на общо възхищение от Германия, от нейната ефективност. Разбира се, като имаме предвид, че по онова време той е само на дваисет и шест години, че е израснал в условията и с илюзиите на фашизма, всичко онова, което се говори и пише за Италия от Хитлер и немските вестници — възхищение от фашизма, от Мусолини, от успехите на страната — не може да не му направи впечатление. Но оттук до твърдението, както искат да го изкарат, че е бил възхитен от нацизма, има разлика. Всичко това става през 1933 г. В Италия човек може да срещне антифашисти само в затворите. Четири години преди това става „помирението“ между държавата и църквата; католиците са прекратили резервираното си отношение към фашизма, епископите благославят щандартите на фашистите и провъзгласяват Мусолини за „човек на providението“. Предната година и Пирандело застава на почетна стража на изложбата, уредена по случай десетгодишнината от „фашистката революция“. Маркони е председател на Италианската кралска академия, учредена по волята на Мусолини. Ферми, който е академик, е негово превъзходителство Ферми. Д'Анунцио (в цялата тази жалка атмосфера той е единственият, който се забавлява, единственият, който си позволява да дава израз на някакво неопределено презрение) продължава да праща на Мусолини приветствени послания. Писатели, в чието присъединяване към антифашистите по-късно — след загубването на войната и края на фашизма — никой не се осмели да се

усъмни, по това време пишат хвалебствия за фашизма и дуче (а по време на испанската гражданска война някои от тях ще пишат, че да присъствуваш на разстрели на републикански милиционери от страна на франкистите е укрепващо духа удоволствие). Най-скъпият на младото поколение поет посвещава всяка своя сбирка на Бенито Мусолини — човекът, който през 1919 г. е влязъл в сърцето му. Никой не се съмнява, че Италия е на първо място във въоръжаването, във футбола и във физиката. Цял свят се възхищава от постиженията на италианската авиация. Критици — академици и членове на фашистката партия — възхваляват прозата на Мусолини. При всяка реч на Мусолини на площад Венеция в Рим отеква подкрепа, която намира отклик и в богаташките домове, и в бордеите... Нима би трябвало да искаме именно от Еторе Майорана, странец, вгълбен в мислите си, откъснат от политиката толкова, колкото е могъл да бъде откъснат от нея човек по онова време, да отрече категорично фашизма, да осъди строго зараждащия се нацизъм?

Трябва също така да имаме предвид, че по онова време писмата от чужбина често — ако не и редовно — биват отваряни и прочитани; ако в тях има нещо против фашизма или нещо, което би могло да бъде изтълкувано в този смисъл, те биват задържани или преписвани, и ако не водят веднага към неприятности, остават в досиетата на политическата полиция, която ги запазва за по-сгоден случай — тоест за един добре скроен капан. По онова време в Италия няма нито един що-годе съобразителен и досетлив човек, който да не знае това и да не се съобразява с него; повечето дори не се възмущават, сякаш става дума за норма, чието беззаконие се компенсира от бдителната защита на националната сигурност, на социалния мир, и така нататък. А що се отнася до семейство Майорана, можем да допуснем, че поради токущо преживените неприятности (в които политиката все пак сигурно е играла известна роля — подсказва ни го обстоятелството, че полицията и съдебните власти са били уверени, че няма да направят нещо неприятно за режима, занимавайки се с това объркано следствие; оттук и взетата противомярка, взетия антидот — включването на Фариначи в защитната колегия) те са били особено нащрек, особено предпазливи, допускали са, че са следени, наблюдавани. С една дума, дори Еторе да е изпитвал известна неприязън към фашизма, дори нацизмът да е будел у него известно негодувание, в писмата си той просто разказва

фактите, а това вече е елементарна мярка за предпазливост. Ето например как пояснява на майка си нацистката „революция“: „Лайпциг, чиито жители в мнозинството си са социалдемократи, прие революцията без особени усилия. По централните улици и из покрайнините минават често националистически шествия — мълчаливо, но с достатъчно войнствен вид. Рядко се срещат кафяви униформи, но навсякъде се развява пречупеният кръст. Преследването на евреите изпълва със задоволство арийското мнозинство. Много голям е броят на онези, които ще постъпят на работа в администрацията и частните предприятия след изгонването на евреите; това обяснява популярността на антисемитизма. В Берлин над 50 процента от прокуристите са били евреи. От тях са отстранени една трета; другите остават, защото са били на служба още през 1914 г. и са участвували във войната. Чистката в университетите ще приключи до края на октомври. Немският национализъм се дължи предимно на расова гордост. Всички преподаватели са получили нареждане да възхваляват в училищата приносът на северната раса за цивилизацията, а и еврейският конфликт се оправдава повече с расовите различия, отколкото с необходимостта да бъде репресиран един социално опасен манталитет. Всъщност не само евреите, но и комунистите и изобщо противниците на режима биват отстранявани масово от обществения живот. Общо взето делото на режима отговаря на една историческа необходимост: да се даде път на младото поколение, което е изправено пред опасността да бъде задушено от икономическия застой“^[1].

В описанието на тази картина не забелязваме ни най-малко възхищение. Напротив, безпристрастието, което сме склонни да тълкуваме като преднамерено, придава на това описание един зловещ дух, който напразно бихме търсили в други документи от този период (с изключение, разбира се, на писаното от противници на нацизма). А що се отнася до признаването на историческата необходимост, на която отговарял нацизмът, това може да означава или предпазливост, или убеждение. Но дори и да е било убеждение, ние не бихме се възмутили; като оставим настрана обстоятелството, че не подлежи на морална оценка, то се подчинява на един обичаен за тогавашното време, пък и днес историцизъм, който приема подкрепата на масите като оправдание на дадена политика. Днешните млади революционери

твърдят: масите не се оставят да бъдат водени; има за какво да се чудим, загдето мислят така днес, когато за тях нацизмът и фашизмът са скъпо платен и осъден исторически опит; но няма за какво да се чудим, загдето през 1933 г. така е могъл да мисли един двайсет и шест годишен младеж.

Ние се спряхме доста произволно на тази подробност — за впечатленията на Майорана от нацизма. За човек, какъвто е бил Майорана, няма кой знае какво значение дали се е поддал или не на нацистката пропаганда. И едното и другото биха означавали измама. Но той не се оставил да бъде измамен — или поне не до степенята, до която други, много по-опитни, по-зрели от него са се оставили да бъдат измамени (стига да приемем, че са искрени).

[1] В друго писмо, писано преди това, той отбелязва: „Вътрешнополитическото положение изглежда направо катастрофално, но ми се струва, че хората не се вълнуват кой знае колко“. В същото писмо той осмива един офицер, който не може да мръдне, без да „чукне с все сила токовете си“; той е винаги готов да му запали цигарата, но именно тази механична учтивост не им позволява по време на цялото пътуване да си разменят друго, освен любезности. — Б.а. ↑

VII

Майорана се завръща в Рим от Германия в началото на август.

От разменените между него и майка му писма преди да отпътува от Лайпциг разбираме, че като се прибере у дома, той ще остане сам, защото цялото семейство се готви да замине за Абация. Майка му се безпокои, предлага да се върне в Рим — малко изнудване, за да го принуди да отиде при тях в Абация. Но той е непреклонен: „Ти ще ме огорчиш напразно, ако предприемеш такова дълго и уморително пътуване, което е безсмислено. Но аз нямам намерение да изменя програмата си от боязън, че ти би могла да изпълниш тази неразумна закана“. Очевидно той не е „мамино детенце“ (и би трябвало да го имаме предвид, ако бихме понечили да го психоанализираме по най-елементарния начин). Внимателен, сърдечен, грижлив към всичките си близки и особено към майка си; но вземе ли решение по някакъв въпрос — голям или малък — той е непоклатим.

И така той се завръща от Лайпциг може би с набелязана програма за работа, но сигурно копнее за усамотение. И след като се завръща в Рим, през онзи месец август, в който сигурно е успял да се наложи да остане сам, да се усамоти в града, ще направи всичко, за да живее като „самотен човек“.

В продължение на четири години — от лятото на 1933 г. до лятото на 1937 г. — той излиза рядко от къщи, още по-рядко се обажда във Физическия институт. Дори по едно време престава да се отбива. Амалди, Сегре и Джентиле (Джовани младши, син на философа) понякога се отбиват при него, за да се опитат, както казва Амалди, „да го върнат към нормалния живот“. Обстоятелството, че Ферми не отива с тях означава, че техните отношения никога не са били приятелски, или че вече са престанали да бъдат такива.

Майорана избягва старателно всякакви разговори за физика. Разговаря за флоти, за морски сражения, за медицина, за философия. „Той винаги проявяваше голям интерес към философските въпроси; сега интересът, му се беше засилил още повече“. Но фактът, че не

желае да говори за физика доказва не че се е отказал да се занимава с нея, а напротив — че за него тя е станала истински кошмар. „Никой от нас — пише отново Амалди — никога не може да разбере дали той продължаваше да се занимава с теоретична физика; мисля, че се занимаваше, но нямам никакво доказателство за това“.

Той работи много, „изключително много“. Върху какво е работил, щом от целия този период са останали „Симетрична теория за електрона и позитрона“, публикувана от него през 1937 г. и студията за „Стойността на статистическите закони във физиката и обществените науки“, издадена четири години след като изчезва? Тези, които мислят, че той е престанал да се занимава с физика, може и да са прави, но не по-малко прави са и онези, които са на точно обратното мнение. Той пише в продължение на часове, на много часове — и денем и нощем; дали е писал по въпроси от физиката или философията не знаем — от всичките му трудове са останали само две кратки статии. Несъмнено той е унищожил всичко малко преди да изчезне, като е оставил случайно или нарочно студията, която Джовани Джентиле младши ще публикува в списанието „Scientia“ през 1942 г. в броя от февруари-март. За нас, които разбираме твърде малко от физика, а още по-малко от обществени науки, заключителният пасаж на тази студия е особено впечатляващ: „Разпадането на един радиоактивен атом може да накара един автоматичен броител да го регистрира с механичен ефект с необходимата амплификация. Следователно достатъчни са обикновени лабораторни съоръжения, за да бъде подготвена една голяма и сложна верига от явления, която да бъде «командувана» от случайното разпадане на един радиоактивен атом. От чисто научна гледна точка нищо не може да ни попречи да допуснем, че в основата на някои човешки събития би могъл да се намира един също така прост, невидим и непредвидим жизнен елемент. Ако е така, както ние смятаме, ролята на статистическите закони на обществените науки нараства; тяхната роля е не само да установят по емпиричен път резултата от голям брой неизвестни причини, но най-вече да дадат непосредствен и конкретен документ за действителността. А неговото тълкуване изисква особено умение, едно от важните допълнения на уменията да се управлява“. Това тълкуване според нас е особено впечатляващо в смисъл, че буди безпокойство и страх. Някакси машинално в определен момент ние започнахме да го версифицираме,

да разполагаме думите на лист хартия в определен ритъм на четене. Необичайна, произволна работа, би казал някой; но факт е, че докато я вършехме, почувствувахме как у нас нарастваха и тревогата, и страхът. Опитайте се и вие, ако желаете — пред вас ще се изпречи една ужасна епиграма (казваме епиграма в смисъл на кратка, съдържателна поетична композиция, а кой знае — може би и иронична, и насмешлива).

Сестрата на Еторе, Мария, си спомня, че по онова време той често казвал: „Физиката е на погрешен път“ или (тя не помни точно) „физиците са на погрешен път“; той сигурно не е имал предвид изследванията сами по себе си, а експерименталните резултати или опитите, вършени във връзка с тези изследвания. Може би той е имал предвид живота и смъртта, може би е искал да изрече думите, приписвани на германския физик Ото Хан в началото на 1939 г., когато започва да се говори за освобождаването на атомната енергия: „Бог не може да иска подобно нещо!“

Но нека се спрем на онова, което ни е известно от сигурни, съвпадащи свидетелства, а именно, че по онова време Еторе Майорана се държи като „изплашен“ човек. Стиховете на Елиот или Монтале биха могли да ни помогнат да определим неговата „уплаха“, а редица герои на Бранкати — да я обосновем психологически. Имаме предвид, разбира се, онези второстепенни герои, като Ерменджилдо Фазанаро от „Красавеца Антонио“, които изпитват страх от онова „разпадане у човека“, от разразяването на енергията на злото у човека, което се извършва (през 1939–1945 г.) пред очите им; имаме предвид най-вече героя от разказа „Дървеницата“, към който ни препраща една подробност, разказана от Амалди, а именно, че Майорана си бил пуснал „ненормално“ дълга коса (за онова време; но днес пускането на дълги коси, нещо обичайно, не е ли свързано с една още по-разпространена и по-всеобща уплаха?), до такава степен, че някакъв негов приятел „му пратил в къщи, въпреки неговите протести, един бръснар“.

Нервно изтощение, заявяват единодушно очевидците (същото твърдят и домашните лекари); някои дори биха били склонни да говорят за лудост, ако нямаха под ръка този деликатен, модерен „евфемизъм“. Но нервното изтощение или лудостта не са отворени врати, през които човек влиза или излиза когато пожелае. А Майорана

доказва, че може да се върне когато пожелае към онова, което Амалди нарича „нормален живот“. Според нас, той се връща към този живот поради една съвсем „нормална“ обида, поради пробуждането на онзи латентен антагонизъм по отношение на „момчетата от улица Панисперна“, които вече не са момчета, а редовни или хонорувани професори, с всичко онова, с което е свързано да си професор в Италия, да участвуваш в академичния живот в Италия (пък и не само в Италия), по отношение на вътрешните стратегии и тактики, по отношение на нравите. Трябва да кажем, макар и със съжаление, че академичната версия за възвръщането на Майорана към нормалния живот, или по-точно, че именно Ферми и приятелите му го били убедили да участвува в конкурса за катедрата по теоретична физика, ни се струва като малка мистификация. В действителност сметките за определянето на титулярите на трите катедри, за които е бил обявен конкурса, са били правени без участието, а не с участието на Майорана; според нас на Майорана му е хрумнало да се яви на конкурса заради удоволствието да развали една игра, подготвена без негово знание, за да го изключи от участие. Лаура Ферми най-невинно разкрива заговора, свързан с този епизод и разказва нещата така, както са станали в действителност. Както е прието, тримата победители в конкурса са били определени още преди конкурса, и то по следния ред: първи Джан Карло Вик, втори Джулио Рака, и трети — Джовани Джентиле младши. „Комисията, в която участвуваше и Ферми, се събра, за да разгледа достойнствата на кандидатите. И ето че едно непредвидено събитие обърна, всичко наопаки: изведнъж Майорана реши да участвува в конкурса, без да се допита до никого. Последиците от неговото решение бяха очевидни; той щеше да бъде класиран пръв, а Джовани Джентиле щеше да бъде изключен от тройката“. При тази опасност философът Джовани Джентиле като добър баща започна да действа най-енергично. Издействува от министъра на просветата да анулира конкурса, който бива възобновен след елегантното елиминиране на конкурента Еторе Майорана, удостоен с катедрата по теоретична физика в Неаполитанския университет поради „всепризнати заслуги“ въз основа на един стар закон на министър Казати, възстановен от фашизма през 1935 г. Всичко си идва на мястото. А Майорана наистина трябва да се върне към „нормалния живот“, защото е участвувал в конкурса само за да изиграе

лоша шега на своите колеги. А те, по-късно, след като той изчезва, се убеждават, че е избягал от паника, от травмата, породена от необходимостта да общува, да преподава.

Или с други думи — така му се пада.

VIII

И така от самолюбие, на инат, той задвижва един механизъм, за да попадне в него като в капан. А ние без друго можем да допуснем, че той наистина вече се чувства като попаднал в капан, в капана на един „нормален живот“, който го принуждава да продължава да работи, да публикува, да поддържа онова равнище на „всепризнати заслуги“, заради които е бил удостоен с катедрата; с една дума — да прави редовно, непрекъснато онова, което винаги се е стремил да избягва, което е избягвал решително през последните години, сякаш се е отказал окончателно. Ала вече няма как да не се стреми да бъде наравно с човек като Ферми.

Разбира се, той изпитва и неудобство, загдето се налага да преподава, да говори, да общува, да излага мислите си. Но от писмата до близките му и от спомените на сестра му, пък и на всички, които са били край него през този период не личи, че преподаването му е причинило особени травми. Малцина са били в неговия курс, а това сигурно го е карало да изпитва облекчение; само един го е слушал с внимание, с интерес, а това е било достатъчно, за да го радва.

През първите три месеца на 1938 г. животът му в Неапол протича между хотела и Физическия институт. След всяка лекция той разговаря продължително с директора на Физическия институт Карели по въпроси из областта на физиката. И макар Майорана да отбягва да говори за своята работа, без дори да намеква за нея, Карели остава с впечатлението, че той работи по „нещо много важно, за което не искаше да говори“.

От време на време се разхожда сам по крайбрежния булевард и търси пансион, където да се премести от хотела. Чудно, въпреки „добрите адреси“, които споменава, че е получил, макар и на 22 януари да уведомява майка си, че скоро ще се премести от хотела в пансион, изглежда, че той не успява да намери нещо, което да му хареса, щом през февруари се премества от хотел „Терминус“ в хотел „Болоня“ — по-чист, по-уютен. И тук възниква първото ни съмнение, първото ни

подозрение: че именно през февруари той намира подходящ пансион и че оттогава, готвейки се да изчезне, започва да води двойнствен живот между пансиона и хотела. Защото ние гледаме на неговото изчезване като на една изчислена до най-малките подробности рискована конструкция — нещо като шегата, изиграна от Филипо Брунелески на дебелия дърводелец^[1]. Една от ония леки, въздушни конструкции, които могат да рухнат от най-малката „дреболия“, но се крепят именно защото тази „дреболия“ е точно пресметната. Разбира се има и непредвидими, неизчислими неща; успехът на шегата не зависи, както е с купола на катедралата Санта Мария дел Фиоре, само от изчисленията, от умението, от надзора на Брунелески; нужно е и щастие, както във всяко нещо, в което непредвидимото може да се намеси и да събори всичко. Щастieto се усмихва на Брунелески. Ала ще бъде цинично да твърдим, че то може би се е усмихнало и на Еторе Майорана; той е искал да изчезне жив или мъртъв, да се самоубие или да избяга; и всички онези непредвидими неща, които не са се случили, за да бъде намерен, трябва следователно да бъдат разглеждани като признаци на онова, което наричаме щастие.

Но нека вървим подред. Първо нека отбележим, че той чете лекции в университета два пъти седмично, затова, след като има къща в Рим, няма защо да живее в Неапол. Няма съмнение, че на него му харесва да живее в хотела, където може да се радва на по-голямо усамотение, отколкото сред близките си. Като сравняваме писмата му от Неапол с тези от Германия виждаме, че той вече се е поотчуждил от близките си, че не ги чувства вече толкова близки; това ще ни направи впечатление най-вече в последното му писмо. Може би в „нормалното“ задоволство на неговите близки заради възвръщането му към „нормален живот“ или за това, че го е намерил, в тяхната гордост заради изключителното признание, оказано с назначаването му за „всеизвестни заслуги“, той вижда някакво неразбиране, преувеличено от прекалената му чувствителност. Така или иначе в Неапол той прави още една крачка към пълното усамотение, към което се стреми. Остава му още една — последната.

Според нас, той е „размишлявал“ доста, за да преодолее трудностите и да осигури успеха на тази крачка. Думите, които приписват на Бокини — „Мъртвите се намират, живите са тези, които могат да изчезнат“ — и които почти сигурно са апокрифни, прилягат за

случая, но трябва да добавим, че само умните живи хора са в състояние да изчезнат безследно, или ако неизбежно оставят някоя следа — да предвидят правилно и пресметнат точно погрешната оценка, която ще й дадат другите и неумелия начин, по който ще тръгнат по нея. Другите — това е полицията. Според нас Майорана си е съставил определено мнение за полицията, подобно на онова на Берго за професор Котар въз основа на опита, придобит от многобройните протоколи, преобладаващи в над двайсетте хиляди страници, с които Данте и Сара Майорана биват предадени на Апелативния съд във Флоренция.

Вечерта на 23 март в 22.30 ч. Еторе Майорана потегля с парахода Неапол — Палермо. Преди това пуска едно писмо за директора на Физическия институт Карели, а в хотела оставя друго, адресирано до близките му. Не е трудно да разберем защо не е пуснал второто писмо — той е предвидил как ще протече търсенето — както и протича в действителност — така че близките му да бъдат уведомени не изведнъж, а постепенно. Съдържанието на писмата е известно, след като те бяха публикувани от младия физик професор Еразмо Реками, който се занимава с писмата на Майорана в „Домус Галилейана“. Но смятаме за нужно да го напомним отново. Писмото до Карели гласи:

„Драги Карели,

Аз взех решение, което беше вече неизбежно. В него няма нито зрънце егоизъм, но си давам сметка за неприятностите, които моето внезапно изчезване може да причини на теб и на студентите. Моля те да ми простиш и за това; но най-вече загдето се показах недостоеен за цялото доверие, искрено приятелство и симпатията, които ти прояви към мен през тези месеци. Моля те също така да ме споменеш пред тези, които опознах и ценях в твоя Институт, и най-вече пред Шути; за всички тях ще запазя скъп спомен поне до единадесет часа тази вечер, а по възможност и след това“.

Какво могат да означават думите „в него няма нито зрънце егоизъм“, освен че решението се дължи на съвсем други чувства и подбуди, на страдание, съвсем различно от страданието, причинено от гастрита и мигрена, с което някои биха желали да свържат това решение? Фразата е ясна и недвусмислена, и въпреки това досега сякаш е била забулена в невидимост. Трябва да отбележим също така двусмислието на този час, на това „единадесет часа тази вечер“ — на ръба на неувереността в безсмъртието на душата, на съмнението; но едновременно с това на границата между живота и смъртта, между решението да умре и решението да продължи да живее. Пък и защо точно този час? Нима той не е най-малко подходящият час за самоубийство на парахода Неапол — Палермо? Параходът потегля в 22.30 ч., в 23 ч. той е все още в залива на Неапол, все още се виждат и пристанището, и светлините на града, всички пътници са на палубата, всички моряци сноват наоколо. Човек, който се хвърля в морето половин час след потеглянето на кораба рискува, ако не да бъде спасен, то поне да бъде забелязан. Нима Майорана, ако наистина е имал намерение да се самоубие, не би могъл да предвиди тази подробност?

В това число единадесет може би има някаква тайна, някакво послание. Може би един математик, един физик или познавач на морето биха могли да се опитат да го дешифрират. Освен ако Майорана не го е оставил нарочно, та да го изтълкуват като намерение, като послание; по едно време ние вярвахме, че той е изчислил точно часа, в който трупът му не би могъл да бъде намерен поради морските течения в залива на Неапол.

Виждали сме и други писма на самоубийци; винаги, във всяко писмо може да се установи по-голямо или по-малко изменение на почерка. Нещо хаотично, нещо разбито. Но в двете писма на Майорана има ред, предварително обмислен ред, стегнатост, които — след като го познаваме така, както вече го познаваме — не могат да не бъдат тълкувани като преднамерени. Според нас и думата „изчезване“ вместо смърт или край, е използвана, за да бъде сметната за евфемизъм, докато всъщност не е било така.

А ето и писмото — ако може да бъде наречено така — до близките му: „Имам едно единствено желание: да не се обличате в черно. Ако все пак искате да се преклоните пред обичая, сложете някакъв знак за траур, но за не повече от три дни. А след това, ако

можете, помнете ме с обич и ми простете“. Тук също има едно число — три. 3, 11, $3+11 = 14$. Възможно ли е тези числа да значат нещо? Не разбираме от числа, разбираме от думи. А в кратката бележка има две думи — „ако можете“ — които сигурно са причинили рана.

Карели още не е получил писмото, а му връчват бърза телеграма от Палермо, с която Майорана го моли да не обръща внимание на писмото. По-късно той получава писмото, разбира смисъла на телеграмата и се обажда по телефона в Рим на семейство Майорана. След това получава друго писмо от Еторе, от Палермо, на бланка с надпис „Гранд хотел Соле“:

„Драги Карели,

Надявам се, че телеграмата и писмото са пристигнали едновременно. Морето отказа да ме приеме и утре ще се завърна в хотел «Болоня», като може би ще пътувам заедно с това писмо. Но възнамерявам да се откажа от преподаването. Не гледай на мен като на Ибсенова героиня, защото случаят е различен. Оставам на твое разположение за допълнителни подробности“.

Писмото е от 26 март. Както установява полицията, същият ден в седем часа вечерта Майорана се качва на парахода за Неапол, където пристига на следния ден в 5,45 ч. Но ние имаме известни съмнения; и то не по отношение на хипотезата, че при завръщането си се е хвърлил в морето, а че на 26 вечерта изобщо не се е качвал на парахода в Палермо.

[1] Филипо Брунелески — флорентински архитект и скулптор (1377–1446), построил редица църкви във Флоренция, както и купола на катедралата Санта Мария дел Фиоре. Тук става дума за шегата, която той изиграл на дебелия дърводелец Аманатини, когото е успял да убеди, че се е превърнал в някой си Матео. — Б.пр. ↑

IX

Че е пътувал до пристанището на Неапол се съди по билета, който е предаден и намерен в управлението на „Тирения“. Че в кабината, отговаряща на кабината, отбелязана в билета, е пътувал човек, който е могъл да бъде и Майорана, заявява професор Виторио Страцери, прекарал нощта в същата кабина.

От върнатите билети се оказва, че в същата кабина са пътували англичанинът Прайс, Виторио Страцери и Еторе Майорана. Да се проследи Прайс е невъзможно, но не е никак трудно да се стигне до професор Страцери, преподавател в университета в Палермо.

Подканен от едно писмо на брата на Еторе (към което вероятно е била приложена и снимка) професор Страцери изказва две съмнения: че наистина е пътувал с Еторе Майорана, и че „третият човек“ наистина е бил англичанин. Но все пак той е „абсолютно убеден: ако човекът, който е пътувал с мен е бил вашият брат, той не се е самоубил, поне докато пристигнахме в Неапол“. Що се отнася до англичанина, той не поставя под съмнение презимето Прайс, но твърди, че той е говорел италиански „както нас, южняците“, и е бил малко грубоват, помислил го е за търговец или нещо подобно. Ние наистина имаме работа с „трети човек“. Въпросът обаче не е чак толкова труден за решаване. Тъй като професор Страцери разменя няколко думи с мъжа, който според него е Прайс и не разменя нито дума с мъжа, който би трябвало да бъде Еторе Майорана, не е трудно да приемем за достоверна хипотезата, че мъжът, който не е говорил, и за когото после Страцери научава, че е Еторе Майорана, е всъщност англичанинът; докато този, за когото му казват, че е Прайс, е всъщност сицилианец, южняк, вероятно търговец, който пътува на мястото на Майорана. В това няма нищо невероятно: възможно е Майорана да е отишъл на билетното гише на „Тирения“ в подходящ час и да е подарил билета си на някого, който се е канел да си купи, и който може би — по възраст, ръст, цвят на косата — е приличал на него (няма нищо по-лесно от това да срещнеш някого, който да прилича на сарацин, макар и сред

малобройна група сицилианци). Ако не се съгласим с тази хипотеза, би трябвало или да сметнем за неприемливи показанията на професор Страцери, или — както някои са се опитвали — да предположим, че нещата са станали като в роман, а именно, че Прайс не е бил Прайс, а южняк, сицилианец, преоблечен като англичанин, придружаващ Майорана и ръководещ неговите действия. Ала по този път можем да стигнем и до глупостта, че мафията се занимава с търговия на физици, сякаш става дума за търговия с бели робини.

Независимо от различните хипотези, многозначителен е фактът, че професор Страцери не е ни най-малко сигурен, че е пътувал с Еторе Майорана; той обаче е уверен, че лицето, което е могло да бъде и Майорана, е слязло в Неапол. Толкова е уверен, че препоръчва на брата на Майорана да го търсят в някой манастир; случвало се е, пише той, „не много религиозни хора“ да се оттеглят в манастир; в тази преценка личи неговото предубеждение, че един учен не може да не стои далеч от религията, че може дори изобщо да е невярващ. Но той греша. Еторе Майорана е бил вярващ. Неговата драма е една религиозна драма, бихме казвали а ла Матия Паскал^[1]. И причината, поради която пишем тези страници за неговия живот е, че той е изпреварил религиозния ужас, до който ще стигне науката, ако вече не е стигнала до него.

Писмото на професор Страцери, препоръката му да търсят из манастирите, е от 31 май. Но ние вече видяхме, че още на 16 април Джовани Джентиле подсказва на Бокини да търсят из манастирите — това сигурно е станало по препоръка на близките.

На 17 юли, в рубриката „Кой го е видял?“ на най-популярния италиански седмичник „Ла Доменика дел Кориере“ е публикувана малка снимка и описание на изчезналия Еторе Майорана: „31-годишен, висок 170 сантиметра, строен, с черни коси и тъмни очи, с дълъг белег от рана на едната ръка. Който знае нещо за него се умолява да пише на Р. П. Марианечи, булевард кралица Маргерита 66, Рим.“ По този въпрос знае нещо главният свещеник на църквата Новия Исус в Неапол: той заявява, че към края на март или началото на април някакъв младеж, когото той, макар и не напълно сигурен, разпознава в снимката на Еторе Майорана, идва при него с молба да бъде приет в

някоя обител, тъй като желае да се отдаде на религиозен живот. Тези специфични слова, отговарящи на общоприетата практика, ни карат да мислим, че младежът е познавал тази практика. А обстоятелството, че се явява при йезуитите — че има причини да е привързан към тях или че е свикнал с тях. А Еторе Майорана е учил в колежа „Масимо“ в Рим и е познавал много добре и правилата и дисциплината (в свидетелството, издадено му от колежа за периода от 15 декември 1917 г. до 27 януари 1918 г. са посочени следните бележки: благочестие — 10, дисциплина — 10, учение — 10, благоприличие — 10 (по отношение на „стаята“, на училището); има 10 по поведение, но бележката спада на 9 за прилежание и успех. А това 10 по благочестие, което, както знаем много добре, не е нашето „благочестие“, ни прави особено впечатление).

Младият човек не може да скрие вълнението си, затова главният свещеник става подозрителен, отвърща, че това е възможно, но не веднага. Казва му да дойде отново. Но младежът не се вестява повече.

Краят на март, началото на април. Дали преди заминаването за Палермо и писмата, оповестяващи самоубийството, или по-късно, след завръщането в Неапол? Защото, изхождайки от показанията на медицинската сестра, той се завръща в Неапол, макар и не с парахода на 27 март. А медицинската сестра не е случаен човек, който да го познава бегло, и както се случва, да се намесва случайно в тази работа; това е неговата медицинска сестра, сестрата, за която споменава в едно писмо до майка си, която му е дала „добрите адреси“ за пансиона, който той търси. Всъщност нейното показание е единственият непредвидим, необмислен елемент, намесил се, за да наруши онова, което според нас е било плана, схемата, съставена от Майорана с оглед на неговото изчезване; и ако към това би се прибавил и другият непредвидим и необмислен елемент — тоест полицията да се отнесе сериозно към това показание, може би сега нямаше да нахвърляме хипотези за изчезването на Майорана. Но е било предвидимо, съвсем логично, че полицията няма да обърне внимание на това показание, че ще го класира сред малките митомании, възникващи винаги около тайнствените случки.

Близките вярват на медицинската сестра, вярват, че главният свещеник на църквата Новия Христос е видял Еторе след 27 март. Според нас в това са били убедени всички близки, но различно;

майката е вярвала до край, до смъртта си; в завещанието си тя му оставя — „за когато се върне“ — полагащия му се дял от наследството. Убедени сме, че тя е имала основание да го стори.

От нейното писмо до Мусолини не блика нито майчина обич, нито надежда; в него са казани обективно верни и точни неща. И особено това, което е най-важното: „Той е бил винаги разумен и уравновесен, затова неговата душевна драма или нервна криза сякаш е забулена в някаква тайна. Но едно е сигурно, и това се удостоверява с най-голяма увереност от всичките му приятели, от семейството, и от мен — неговата майка: у него никога не са забелязани клинични или морални признаци, които да ни навеждат на мисълта за самоубийство; точно обратното — ведрият му и сериозен живот, научните му занимания ни позволяват, дори нещо повече — налагат ни да го смятаме само за жертва на науката“.

В това писмо майката казва и други напълно разумни неща, които биха могли да останат разумни и след като бъдат прецедени през призмата на полицейския манталитет — да го търсят из селата, в някоя селска къща, където той би могъл да прекара най-дълго време с парите, които има у себе си, както и да уведомят консулствата за номера на неговия паспорт, да съобщят и това, че срокът на паспорта изтича през август...

Защото — ето още един елемент, който трябва да имаме предвид против тезата за самоубийството — Еторе Майорана взима със себе си и паспорта, и пари. На 22 януари той моли майка си и брат си Лучано да изтеглят от банката неговата част от сметката и да му я изпратят цялата. А малко преди 25 март, когато заминава за Палермо и съобщава, че ще се самоубие, той получава заплатата си за времето от октомври до февруари, която дотогава не е прибирал. Той няма отношение към парите — това се доказва от тези пет заплати за цели пет месеца, които сякаш е забравил; изглежда неправдоподобно, че той може да ги изтегли точно в навечерието на своето самоубийство. Има едно единствено, просто обяснение: той се нуждае от тях, за да осъществи намеренията си.

Но има и друго, по-сложно обяснение: че непоследователността на един самоубиец, който взима със себе си толкова пари, с колкото

може да разполага, като взима и паспорта си, може да бъде използвана, за да подхранва у майката илюзията, че той е все още жив, надеждата, че не се е самоубил. Но това обяснение се опровергава от заръката да не носят траурни, дрехи или да носят само някакъв знак и то за не повече от три дни, трите дни на „малкия“ сицилиански траур. Очевидно той е искал да повярват, че е умрял.

[1] Главно действащо лице на романа „Покойният Матия Паскал“ от италианския писател Луиджи Пирандело. Героят умира мнимо два пъти, за да избяга от себе си и заобикалящата го хаотична, враждебна среда. Отначало „умира“, за да надене маската на Адриано Меис, немски философ. После повтаря своя трик, за да се измъкне от ролята на Меис и да се върне пак в еснафското градче, откъдето е избягал, и отново без установена самоличност. За другите той вече е покойник, жена му се е омъжила повторно. Единственото, което му остава, е да поднесе цветя на собствения си гроб. — Б.пр. ↑

Х

Подготвяйки се за „една“ смърт или за „смъртта“, подготвяйки се за една обстановка, в която да забрави себе си и да бъде забравен (присъща на същинската смърт, но която може да е присъща и на смъртта, отбелязана в регистъра, ако човек има предвидливостта или призиванието да не се връща и смесва с „другите“, да гледа на техния живот и чувства с очите на един ентомолог — предвидливост или призивание, от които е лишен напълно Матия Паскал, но каквито проявява двайсет години по-късно Витанджелло Москарда; ние припомняме тези двамина герои на Пирандело и затова, защото в печата и по телевизията се е изтъквало, че Еторе Майорана прилича в известна степен на Матия Паскал, докато според нас героят от „Един, никой, сто хиляди“^[1] приляга повече на неговите стремежи), докато Майорана подготвя своето изчезване, докато го организира и обмисля, според нас в съзнанието му — като противовес, като контрапункт — проблясва мисълта, че данните за краткия му живот, свързани с неговото изчезване, биха могли да се превърнат в мит. Изборът — предполагаем или действителен — за „смърт чрез удавяне“ насочва към повтарянето на един друг мит — на мита за Дантевия Одисей. А да се направи така, че трупът да не бъде намерен, или да накара да повярват, че е изчезнал в морето, е равносилно да се подчертае митическата насоченост. В самото изчезване като такова вече има нещо митическо. Трупът, който не е намерен и чиято смърт, след като не може да бъде опята, не е „истинска“ смърт, или другата самоличност и другият живот — не „истинска“ самоличност, не „истински“ живот — които изчезналият поддържа и води другаде, като с това навлиза в сферата на невидимостта, която пък е същност на мита, задължават да бъдат запомнени, освен в административните и съдебни актове („предполагамата“ смърт се оповестява официално пет години след изчезването) и заради незадоволеното състрадание, и заради нестихналото негодувание. Ако мъртвите, както казва Пирандело, са „пенсионерите“ на смъртта, то изчезналите са нейни служители,

възнаграждавани с по-голямо и по-продължително тачене на паметта им. Така е за всеки отделен случай. Но особено при случай като този с Еторе Майорана, в чието митическо изчезване младостта, забележителният ум, науката, придобиват митическо звучене. Според нас Майорана е имал предвид това, въпреки абсолютното и категорично желание да стане „самотен човек“ или да „престане да съществува“; или с други думи със своето изчезване той е предначертал, осъзнал е, че предначертава един мит — мита за отхвърляне на науката.

Роден в тази Сицилия, която в продължение на повече от две хилядолетия не е дала нито един учен, където липсата, а не отхвърлянето на науката, се е превърнала във форма на живот, фактът, че той е учен, звучи вече като дисонанс^[2]. А това, че „носи“ науката в себе си, като жизнена функция, като мярка за живота, сигурно е било за него мъчително бремe, още по-мъчително, след като е виждал как това смъртоносно бремe, което е усещал, че носи, се материализира в изследването и разкриването на една тайна на природата, която се наслоява, разраства и разпространява в живота на хората като смъртоносен прах. „С шепа прах ще ти покажа какво е ужас“, казва поетът. Според нас Майорана е видял този ужас в шепа атоми.

Дали е видял именно атомната бомба? Компетентните учени и особено онези компетентни учени, създали атомната бомба, изключват това най-категорично. Ние можем само да изброяваме факти и данни, които се отнасят до Майорана и историята на разцепването на ядрото; в резултат на всичко това се получава една обезпокоителна картина. За нас, некомпетентните, за нас, профаните.

През 1931 г. Ирен Кюри и Фредерик Жолио тълкуват резултатите от някои свои опити „като един ефект Комптон върху протоните“. След като се запознава с това тяхно тълкуване, Майорана, според думите на Сегре и Амалди, казва веднага същото, което Чадуик^[3] пише на 17 февруари 1932 г. в писмо до списание „Нейчър“. Само че Чадуик, ако заглавието на писмото не ни лъже, предлага своето тълкуване като възможно (Possible existence of a neutron), докато Майорана заявява веднага, уверено и иронично: „Ама че глупаци, открили са неутралния протон и не са го забелязали“.

През 1932 г., шест месеца преди Хайзенберг да публикува своята теория за „обменните сили“ Майорана, както вече видяхме, формулира

същата теория пред колегите си от Института в Рим и не се съгласява с техните настоявания да я публикува. Когато Хайзенберг я отпечатва, неговият коментар, че той е казал всичко, каквото може да се каже по този въпрос и „вероятно дори твърде много“. „Твърде много“ от научна гледна точка или от морална гледна точка?

През 1937 г. Майорана публикува една „Симетрична теория за електрона и позитрона“, която, както ни се струва, влиза в обръщение едва двадесет години по-късно, след като Лий и Янг откриват „елементарните частици и слабото взаимодействие“.

Тези три факти показват една дълбока интуиция и съобразителност, една сигурност в метода, огромни възможности и способност за селекция, които не биха могли да му попречат да разбере онова, което другите не са разбирали, да види онова, което другите не са виждали — с една дума да изпревари, ако не в изследванията и резултатите, то поне в интуицията, прозрението, предсказанието. Амалди пише: „Някои от третираните от него проблеми, прилаганите при тяхното третиране методи, и общо взето, изборът на математическите средства за тяхното решение, показват един естествен стремеж да изпреварва времето, който в някои случаи звучи почти пророчески“. А Ферми, в разговор с Джузепе Кокони през 1938 г., след изчезването, заявява: „Виждате ли, на този свят има различни категории учени. Второстепенни и третостепенни личности, които се стараят, но не отиват много далеч. Първостепенни личности, които стигат до открития с голямо значение, които са важни за развитието на науката. Но има и гении като Галилей и Нютон. Е добре, Еторе Майорана беше един от тях. Майорана притежаваше онова, което не притежава никой друг в света; за нещастие, липсваше му онова, което е обичайно за другите хора: обикновен здрав разум“.

Ако преценката на Ферми е предадена точно, то в него трябва да отбележим един очевиден пропуск: по онова време в света има един гений от рода на Галилей и Нютон; това е Айнщайн. Така или иначе, според Ферми Майорана е гений. Щом е така, защо той да не е бил в състояние да види или долови интуитивно онова, което третостепенните, второстепенните и първостепенни учени все още не са могли да видят или доловят? При това, още през 1921 г., говорейки за научните изследвания в областта на атома на Ръдърфърд^[4], един германски физик предупреждава: „Живеем върху остров от

пироксилин“; ала добавя, че слава богу, все още не са намерили кибрита, за да го подпалят (очевидно, на него не му е минавало през ума, след като бъде намерен кибрита, изобщо да не го палят). Защо петнадесет години по-късно един гений в областта на физиката, след като си дава сметка за постигнатото на практика, макар и непризнато разцепване на ядрото, да не разбере, че е намерен и кибрита, и да се отдръпне — защото е лишен от здрав разум — обзет от уплаха и ужас?

Отдавна е известно, че още през 1934 г. Ферми и неговите сътрудници успяват да осъществят разцепването на ядрото на урания без да си дадат сметка за това. Ида Нодак се усъмнява, но Ферми и другите физици поглеждат сериозно на нейните твърдения чак четири години по-късно, към края на 1938 г. Възможно е Еторе Майора на да се е отнесъл съвсем сериозно към тях, като е видял онова, което физиците от Института в Рим не са могли да видят. Още повече, че Сегре говори за „слепота“. „И днес все още не е ясно защо проявихме такава слепота“, казва той. И може би е склонен да я смята като рожба на провидението, щом тази тяхна слепота е попречила на Хитлер и на Мусолини да притежават атомната бомба.

Не така — както винаги, когато става дума за намеса на провидението — биха погледнали на тази слепота жителите на Хиросима и Нагазаки.

[1] „Един, никой, сто хиляди“ — роман от Луиджи Пирандело. — Б.пр. ↑

[2] Разбира се, това твърдение не означава, че в течение на повече от две хилядолетия в Сицилия не се е появил нито един учен заради това, че сицилианците нямат склонност към науката. Подобно твърдение от наша страна почива върху исторически причини; измежду тях ще посочим присъствието на Инквизицията, на испанската инквизиция — по-продължителна, по-упорита, по-настойчива, проникнала по-дълбоко тук, отколкото в други области на Италия. По тази причина и Испания може да бъде смятана за страна, нямаща склонност към науката. Но с това не искаме да кажем, че от времето на Архимед до Майорана в Сицилия никой не се е занимавал с наука. Тук е имало учени като Мауролико, като ботаниците Бернардино д'Укрия и Ботоне, като философа и изследователя Кампаила, като анатома Инграсия, като химика Каницаро. Като

непосредствени предшественици на Еторе Майорана можем да смятаме „математическата школа в Палермо“, а като „прецедент“ в семейството — физикът Куирино Майорана. Той е професор в университета в Болоня и през целия си живот се опитва да докаже несъстоятелността на теорията за относителността; той не успява да го докаже и си го признава най-честно; това обаче не му пречи да продължи да се бори упорито срещу нея. Според нас това е типичен „сицилиански“ случай. Би ни било интересно да узнаем какви са били отношенията, какви дискусии са се водели относно теорията за относителността между чичото и неговия племенник; между Еторе, който е вярвал в нея и Куирино, който я е отричал. — Б.а. ↑

[3] Джеймз Чадуик — английски физик; открива неутрона през 1932 г. Участвува в разработването на проекта за атомна бомба — Б.пр. ↑

[4] Ърнест Ръдърфърд (1871–1937 г.). Английски физик. Пръв разпада атомното ядро. (1919 г.). ↑

XI

„Забравих за подлия заговор на кръвожадния Калибан против живота“. От репликата на Проспер е изпусната една единствена думичка — „моя“, моя живот — и ние я повтаряме, докато крачим след монаха от ордена, основан от св. Брюнон — един холандец, който ни развежда из този стар манастир. Той е на наша възраст, висок, слаб. Подпира се на дълга, чепата тояга — досущ като тоягите на овчарите и отшелниците и провлачва с болка дебело бинтования си крак. Разказва ни машинално историята на ордена, историята на манастира; от време на време той се обръща, и докато обмисля някоя фраза, някоя дума, втренчва в нас светлите си очи, в които проблясват недоверие и ирония. Сякаш отгатва въпросите, които бихме искали да му зададем. И ги изпреварва обезоръжен, обезоръжаващ. В анализите на ордена, казва той, не са записани имена на прочути литератори или учени; единственото, направено от монах от ордена в този манастир, и което заслужава да бъде отбелязано, е преписването на една древна хроника.

Но откакто пристигнахме в тази крепост сред горите, ние вече не сме така неспокойни и любопитни. Репликата на Проспер отеква в паметта ни като сред голи стени: „Забравих за подлия заговор на кръвожадния Калибан против живота“. От време на време в паметта ни изплуват други думи, изречени от същия този Проспер в същата сцена от IV действие на „Бурята“, предпоследната — последна в известен смисъл — творба на Шекспир: „Тези наши актьори, както вече ви казах, бяха само някакви духове и изтлеяха във въздуха, в чистия въздух. И също като лишената от основи постройка на това видение, забулените в облаци кули, прекрасните дворци, свещените храмове, самото земно кълбо и всичко, което то съдържа, ще почнат да тлеят и, подобно на това безплотно представление, което сега изчезна от очите ви, не ще оставят след себе си никаква следа, дори облаче. Ние сме от същото вещество, от което са сътворени сънищата, нашият кратък живот е заобиколен от съня“. Защото тази гледка — просторната градина, в центъра на която, като в картина на Дезидерио, се издигат

аркадите и фасадата на църква, „разрушена“, пише в подарената ни от монаха брошура, от едно земетресение; дългите, пусти коридори, празните килии с прозорци, чийто перваз е същевременно и писалище (решение, което Лео Корбюзие харесал много, пояснява монахът), старите изображения (пожълтели и проядени офорти) на основателя на ордена — ни карат да изпитваме усещане за тленност, за недействителност, също като в сън, когато знаеш, че сънуваш. Но може би свързването на първата реплика с другата е в по-тясна връзка с целта на нашето пътешествие, на нашето посещение: може би тук, в този манастир, някой не е пожелал да измени на живота и е изменил на заговора против живота; но това отклонение не е попречило на съзаклатието; тлеенето продължава, човекът се разпада все повече и изтлейва в същото вещество, от което са сътворени сънищата. И сянката, отпечатана на останките на една стена в Хирошима, не е ли сън за онова, което човекът „е бил“?

Ето, ние тръгнахме на това пътуване, влязохме в тази крепост на монасите, за да проследим една съвсем слаба, разтревожила ни следа за Еторе Майорана. Една вечер разговаряхме в Палермо за тайнственото му изчезване с Виторио Нистикò, директор на вестник „Л'Ора“. Изведнъж Нистикò си спомни съвсем ясно: когато е бил съвсем млад, по време на войната или веднага след нея, някъде около 1945 г., той посетил с един приятел един манастир на ордена на св. Брюнон; по едно време, един „брат“ („братята“ са по-близо до светските дела, отколкото „отците“; те водят активен живот, който позволява на „отците“ да водят съзерцателен живот; докато „отците“ прекарват времето си в учение и четене на духовни книги, „братята“ готвят и се грижат за зеленчуковата градина, излизат често, контактуват свободно с хората) им доверил, че в манастира, между „отците“, имало един „голям учен“.

За да получи потвърждение на спомена си, Нистикò телефонира веднага на своя приятел, който го придружавал по време на това посещение. Приятелят му потвърди и уточни, че „братът“, който им доверил това, бил племенник на писателя Никола Мизази. Но тъй като Нистикò е журналист, приятелят му си помисли, че Нистикò търси нещо по-актуално, някого, за когото е ставало дума неотдавна, а не следите от онзи учен, за когото им бе говорил преди цели тридесет години племенникът на Мизази. Добави, че се носели разни слухове,

но само слухове, нищо сигурно; говорило се, че в манастира се намирал или все още се намира член от екипажа на самолета Б-29, хвърлил атомната бомба над Хирошима.

Савинио^[1] твърдеше, че развалините на Троя са именно тези, които е открил Шлиман, поради обстоятелството, че по време на първата световна война тези развалини били обстрелвани от английския миноносец „Агамемнон“. Биха ли стреляли тези оръдия по развалините в някаква си пустош, ако не са били подтикнати да го сторят от все още нестихналия гняв на Агамемнон? Имената, ако не съдба, са самите неща.

„Във всичко се крие абсурд и тайна, Хиасинта“, казва поетът Хосе Морено Виля^[2]. А във всичко се крие една „рационална“ тайна от същина и покритие, една непрекъсната, гъста канава — от точка до точка, от нещо до нещо, от човек до човек — едва различни, едва определими значения. В момента, когато Нистикò ни разказваше за неочакваната, неподозираната, невероятна новина, разкрита му от далечния глас на неговия приятел, ние изживяхме едно откровение, нещо метафизическо, нещо мистично: извън всякакво разумно основание, ние бяхме рационално уверени, че независимо от това, дали отговарят или не на действителни, поддаващи се на проверка факти, тези два призрачни факти, които се събираха в едно и също място, сигурно означават нещо. Подозрението на Нистикò, че „големият учен“, за когото му бе споменал преди тридесет години „брат“ Мизази, е могъл да бъде и Майорана, слуховете, че в същия манастир е потърсил приют, и може би още се намира там американският офицер, страдащ от угризения, загдето е командувал или е бил в екипажа на онзи фатален самолет — нима беше възможно тези два факта да не се съпоставят, да не преливат един в друг, да не се взаимно обясняват, да нямат значението на откровение?

Но сега, докато крачим зад монаха, който ни води по коридори, стълби и килии, не изпитваме никакво желание да задаваме въпроси, да проверяваме. Сякаш сме съпричастни в някаква тайна и сме длъжни да я пазим. От време на време задаваме някой въпрос, но само когато монахът се обръща да ни погледне, когато се втренчва в нас. Той очаква въпросите със същите светли очи, в които проблясва недоверие и ирония. Има ли американци в манастира? Не, сега няма; имало един, стоял две години. Излязъл е и от ордена, доколкото можем да разберем

от това, което казва за американците — отначало изгаряли от желание да се отдадат на този живот, после ставали неспокойни, накрая се изморявали. Изпреварвайки въпроса, той вече ни каза, че сред монасите от този орден не може да има учени. Но дали между тях има някой, който да е бил учен „преди“, да е бил писател или художник „преди“? Той разперва ръце и се усмихва.

Стигаме до гробището: тридесет купчини червеникава земя, изваяна като капаци на саркофази, над всеки гроб — кръст от черно дърво. Без име. Всеки „отец“ или „брат“ при смъртта на баща си бива заровен до друг — последният умрял бива заровен до най-отдавна починалия. Над третия гроб отляво има цветя: тук е погребан игуменът, починал преди няколко месеца. Следващият, който ще умре, ще отиде в четвъртия гроб, до мъртвец, починал преди повече от трийсет години.

Сред тези черни кръстове цари вечен мир. Мир цари и в душата ни.

На прага, като ни изпраща, монахът пита: „Можех ли да дам отговор на всички ваши въпроси?“

Ние му зададохме малко въпроси, много от тях той отгатна и ги избегна. Но ние отговаряме с да.

И това е истина.

[1] Алберто Савинио — най-големият италиански писател в периода между двете световни войни (брат — казва се Андреа де Кирико — на най-големия италиански художник от този период, пък и след него). Но кой в Италия познава неговите книги, въпреки че бяха преиздадени през последните две-три години? Самият Савинио, когато е ставало дума за посредствени или глупави читатели, е казвал: нима между читателите на Савинио има посредствени и глупави хора? Това не е въпрос, а утвърждение; той е бил сигурен, че такива няма. Ала днес, когато броят на посредствените нараства застрашително, а на глупаците — още повече, според нас броят (потенциален или действителен) на читателите на Савинио е станал още по-малък. Нека се надяваме, че издаването на неговите творби на френски език от Галимар ще спечели за него извън Италия онези читатели, които в Италия не само не се увеличават, а намаляват. — Б.а. ↑

[2] Но да продължим в тон със Савинио: този стих, останал незаличим в паметта ни благодарение на това рядко срещано у нас име, въпреки че Капуана е озаглавил така един от своите и то не лоши романи (Хосе Морено Виля нарича Хиасинта „пеликулера“ /исп. — от „пеликула“, филм — Б. пр./ — дума, която може да се преведе на италиански само като запалена по киното, заплениена от киното и неговите митове, стремяща се да влезе в света на киното, но която Монтале, поради изискванията на стиха, превежда като „фотогенична“), този стих би могъл да обобщи цялата поезия на Морено Виля, ако се поддадем на онази глупава игра — нещо средно между футуризъм и фрагментаризъм, която някои се опитаха да изиграят на италианската поезия: да се подбере стих, характерен за един поет, стих, който трябва да бъде включен с една микроскопична антология. Изключение бе направено единствено за Данте, като включиха два негови стиха. Симптоматично е, че такива идиотски игри биват предлагани в моменти на отчаяние, също като в следвоенния период, когато някои предложиха да бъдат спасени от ядрената разруха 10 книги. Като че ли е достатъчно да се запазят десетте книги, а не и хората, които да могат да ги четат. И така, това малко отклонение в тон със Савинио ни върна отново към темата. — Б.а. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.